

Hogyan válik egy veszélyes dráma humánussá?

(*Bábaképzés története a XVIII. században*)

A bábák személyével, mesterségük gyakorlásával kapcsolatos hazai és külföldi feldolgozások nagyon egyoldalúak. Az orvostudomány a szülészet történetét vagy a híressé vált praktizálók, bábák, szülészek, vagy a szülészeti eszközök, technikák fejlődésének leszűkített perspektívájából vizsgálja. A néprajztudomány a bábák ellen felmerült boszorkányvadás feldolgozására szorítkozik, ezzel mintegy megerősítve a hosszú évszázadok alatt róluk kialakult negatív képet. A bábamesterség, és vele kapcsolatban a szülő nő, s az újszülött gondozásának társadalomtörténeti kérdéseivel csak az utóbbi két évtizedben – elsősorban francia nyelvterületen kezdett el foglalkozni a történettudomány.

A bábamesterség történetében a XVIII. század Európa minden vezető államában alapvető változásokat hozott, amelyek az adott állam gazdasági, politikai, kulturális adottságainak megfelelően más-más formában jelentkeztek.

A bábarendeletek, bábaszabályzatok, orvosi jelentések, korabeli bábakatekizmusok és tankönyvek áttanulmányozása sok új adalékkal szolgált az ősi női mesterség antropológiájának megrajzolásához. A források kapcsán több kérdés vetődött fel: például, hogy miért került a születés és vele együtt a bábák személye a XVIII. században az érdeklődés középpontjába, milyen volt a bábák hagyományos társadalmi megítélése, funkciója, illetve hogyan győzték le azokat az évszázadokon át élő korlátokat, amelyek mélyen éltek a társadalmi gondolkodásban, akadályozván a modern egészségpolitika megvalósítását. Kik voltak azok a személyek, akik ezeket a kérdéseket felvetették, majd gondoskodtak megvalósításukról is, mennyiben jelentettek tényleges változásokat a XVIII. századi bábareformok a vidéki régiókban. Ezek azok a kulcskérdések, amelyek megválaszolására a tanulmány írója vállalkozik.

1. A halál bölcsője

A szülésnél évszázadokon keresztül a bábák segédkeztek, akikről nagyon ellentmondásos kép alakult ki.¹ A bába mesterségét Európa-szerte lenézték, lealacsonyítónak tartották. A kortársak megítélése szerint ez volt a "leghitványabb, leggyalázatosabb, leggusztustalanabb, legvisszataszítóbb foglalkozás".² A kiömlő

* A tanulmány eredeti formájában az ELTE/BTK Közép- és Korajkori Egyetemes Történeti Tanszékén Prof. H. Balázs Évánál 1995 júniusában megvédett szakdolgozat. Elkészítéséhez nagy segítséget nyújtott egy féléves bécsi és egy féléves firenzei kutatói ösztöndíj.

1 Az összehasonlító vizsgálatához felhasznált bábákról, vagy bábáknak írott traktátusok a következők: 1. Francia nyelven: É. Nihell: *Traité sur les accouchement par les femmes*, Paris, 1771. A-M. le Boursier Du Coudray: *Abrégé de l'art des accouchemens*, Paris, 1769. 2. Német nyelven: E. Rösslin: *Ein schön lustig Trostbüchle von den empfangnissen und geburten der menschen*, Zürich, 1554. J.J. Plenck: *Anfangsgründe der Geburtshülfe*, Viennae, 1781. 3. Magyar nyelven: Marikowszki M.: *A néphez való tudósítás, Miképpen kellyen a maga egészségére vigyázni*, Nagykaroly, 1772.

2 J.J. Plenck: i.m. p.47.

vér más körülmények között nem váltott ki ilyen taszítást, így például a sebészeket, akik szinte minden nap eret vágtak, nem érték hasonló vádak. A szülés lefolyása alatt keletkezett vaginális vért azonban tisztátalannak tartották. A megvetés tehát arra a személyre irányult, aki elfogadta, hogy segédkezzék a szülés levezetésében. A társadalom szemében az ilyen munkára vállalkozó bába csak megbecsülés nélküli nő lehet, csak olyan, aki a "nép söpredékéhez" tartozik.³

A bábák tudományát egészen a XVIII. század közepéig, amikor mesterségük és képzésük Európa-szerte állami ellenőrzés, hivatalos orvosi felügyelet alá került, nehéz elhatárolni a népi gyógyásztól. A bába és a boszorkány képe hosszú évszázadokon át összekeveredett, ami nem igazán méltányos, hiszen falvak, városok élete volt a kezükben.

A hozzáértő bába energikus nő volt. Gyakorlata, a szülések levezetésének alapos ismerete tekintélyt biztosított számára az adott közösségen belül. Ő volt az, aki ismerte a falu, a környék minden családjának történetét. A bábák eszköztövegében, Franciaországtól a Habsburg birodalomig, mindenütt megtaláljuk a következő formulát: "Megígérem, hogy nem árulom el a családok titkait, sem azokét a személyekét, akiknél asszisztálok".⁴ A közösség tehát diszkréciót várt el a bábától. Ő volt az, aki elfojtott minden botrányt az illegitim szülések körül. A komplikációkkal járó, végzetes kimenetelű szülések esetén őt, a "titkok tudóját" állította a közösség bűnbaknak, vádak tömegét zúdítva rá.⁵

A babona, a bűnbakképzés maszkja mögött tudatlanság, szorongás rejlik. A bábák ellen felmerülő boszorkányvádak valós okai nem egészen világosak. Sőtán magyarázataink, mint szexuális tiltások,⁶ orvoslók konkurrenciaharca⁷, a hagyományos közösségi tilalmak és szokások megszűnése,⁸ a bábák helykeresési tudatából fakadó feszültségek,⁹ túl egyszerűek.

Hosszú ideig Európa-szerte a szülés levezetésénél a nők kölcsönös segítsége volt a szabály. Mindazok, akik a XVI-XVIII. században a szülésről írnak, a bábamesterség kialakulását – bibliai példákra hivatkozva – a nők kölcsönös segítségnyújtására vezetik vissza.¹⁰

3 Vö. É. Nihell: i.m. p.36.

4 Magyary-Kossa Gy.: Magyar orvosi emlékek, Bp. 1929-1940. IV. p. 168. Ugyanerre hivatkozik cikkében a XVIII. századi francia bábahelyzetről írva: J. Célis: Sages-femmes et accoucheurs. in: Annales Économies-Sociétés-Civilisations. 5 (1977) p. 929. Német nyelverületen Fischer közöl könyvében hasonló formulát: A. Fischer: Geschichte des deutschen Gesundheitswesens, Berlin, 1933. p.125.

5 Vö.: I. Heinsohn-O Steiger: Die Vernichtung der weisen Frauen. Hexenverfolgung, Menschenproduktion, Kinderwelten, Herbstein, 1985. p.136. Itt a szerző európai kitekintéssel tárgyalja a XVI-XVII. században nők ellen folytatott boszorkánypereket, kitérve a bábaboszorkányokra. Ugyanezzel a gondolattal találkozunk Dömötör Teklánál is: Dömötör T.: Die Hebamme als Hexe. in: Probleme der Sagenforschung. (ed.) Lutz Röhrich, Freiburg im Breisgau, 1973. p.178.

6 Szentí T.: Paráznák III. A bábák. in: Orvostörténeti Közlemények. 145-146 (1994) p.89-99.

7 R. Várkonyi L.: Közgyógyítás és boszorkányhit. in: Ethnographia. 3-4 (1990) p.386.

8 Kristóf I.: Boszorkányok, "Orvos Asszonyok" és "Parázna személyek" a XVI-XVIII. századi Debrecenben. in: Ethnographia. 3-4 (1990) p.454.

9 R. Várkonyi L.: i.m. p.405.

10 Vö. E. Rösslin. i.m. p.26., J. Rueff: i.m. p.42., É. Nihell: i.m. p.10., Marikowszki M.: i.m. p.45.

Különösen érvényes volt ez a vidéki, közlekedési szempontból nehezen megközelíthető, ritkán lakott, hegyvidéki települések elszigetelt közösségeire, ahol a külső segítség hiánya kényszerítette a nőket arra, hogy csak magukra illetve egymásra számítsanak a nehéz órákban. Így ezeken a településeken gyakran a szomszéd vezette le a szülést, a nők felváltva voltak szülészek és szülők. Bevett szokássá vált, hogy az a nő, aki már két-három szülést sikeresen levezetett – ilyen módon elnyervén nőtársai bizalmát –, a közösség „hallgatólagosan kinevezett” bábája lett. Ha azonban valamilyen oknál fogva nem tudott utánpótlást kinevelni, meghalt, vagy megbetegedett, a közösség nőtagjai visszatértek a kölcsönös segítségnyújtáshoz, várván, hogy kinevelődjék egy újabb jelölt, akit aztán kinevezhetnek a közösség „hivatásos” bábájának.¹¹

A rendelkezésünkre álló bábatraktátusok, bábakatekizmusok, esküminták alapján megrajzolhatjuk azokat az általános attitűdöket, amelyek a kontinensen alapvetőek voltak a közösség választásában a bába személyét illetően. A legfontosabb volt a gyermekágyas asszony bizalma az iránt, aki szülésénél asszisztált. Igény volt a kéz finomsága is, ami adott esetben megkönnyíthette a szülést. A bába feladata ugyanis enyhíteni a szülő nő fájdalmain és lelki támaszt nyújtani neki. Buzgalom, szelídség, kegyesség, óvatosság, ügyesség, tapasztaltság; ezekkel a jelzőkkel definiálta a közösség a jó bábát.¹² A szülő nő mellett csakis olyan asszony asszisztálhatott, aki maga is legalább egyszer átesett a szülés megpróbáltatásain. A közösség szemében ugyanis az a nő, aki már szült, teljesen természetes módon alkalmas volt arra, hogy mások szülését levezesse.¹³

A bába kiválasztásánál fontos szempont volt az életkor. A legkedveltebbek a 45-50 éves nők voltak, akik éppen koruknál fogva egyesítették azokat az előnyös tulajdonságokat, amelyek lehetővé tették, hogy a kellő pillanatban a vajúdó nő rendelkezésére álljanak. A várandós anyák ugyanis valósággal rettegettek attól, hogy a szülés nehéz óráiban egyedül, asszisztencia nélkül maradnak. Így a közösség bizalmának elsődleges feltétele volt a bába pontossága. A középkorú nők kellő mozgásszabadsággal rendelkeztek ahhoz, hogy a gyors helyváltoztatás, a fásasztó virrasztás a szülő nő ágyánál ne okozzon problémát, hiszen családi állapotukat illetően gyakran már özvegyek, gyermekeik már nagyok voltak.¹⁴

A bába a szülésnél nemcsak az anya és gyermeke testi épségéért volt felelős, hanem az egyháztól kapott kényszerkeresztelési joga révén lelki üdvéért is. Így a bába feladatai közé tartozott, hogy a gyengécskének mutatkozó újszülöttet azonnal megkeresztelje. Ha a magzat nem volt ép, vagy halottnak látszott, az elsőként világra jött testrészét kellett megkeresztelnie. A szükségkeresztelési jog előfeltétele volt a bába erkölcsi feddhetetlensége.¹⁵

11 K. Utrio: Éva lányai. Az európai nő története, Bp. 1989. p.228-230.

12 Vö. Du Coudray: i.m. p.36., Marikowski M.: i.m. p.42.

13 Vö. É. Nihell: i.m. p.47., J.J. Plenck: i.m. p.53.

14 Vö. Du Coudray: i.m. p.45-47., Magyary-Kossa Gy.: i.m. III. p.182.

15 Tátrai zs.: Bába. in: Magyar Néprajzi Lexikon, (ed. Ortutay Gy.) Bp. 1977. p.178-179.

Évszázadokon keresztül = szülésnél férfiak nem lehettek jelen, még orvosok sem. A XVII. század híres doktorkodó nagyasszonyának számító, Batthyány Ferencné, Lobkovicz Poppel Éva maga írta, hogy édesanyjától gyakran hallotta, mennyivel jobban értenek az asszonyok a női betegségek gyógyításához, mint az orvosok. 1634-ben, amikor fia felesége gyermekágyban volt, a férj bécsi orvoshoz akarta vinni, az anya, Poppel Éva heves tiltakozásának adott hangot, amikor így fogalmazott: "... semmi úttal föl ne vinnéd az doktorokhoz, mert számtalan sok mocskolódásokkal és sok orvosság beadásával annyira elvesztegetik és annyira hozzák dolgát, hogy oztán sohasem léssen gyermeke..."¹⁶ Magyarországon még a múlt század elején sem fogadták szívesen a szülő nők az orvost, mondván a "... magyar asszonyok szemérme nem engedi, hogy a férfiak bábáskodjanak, másrészt az együgyű köznép a bábákat, kivált a nem hivatalos, úgynevezett lógós bábákat, tudákosoknak tartja, mintha az úr Isten nekik valami különös tudományt adott volna a természet rendjén kívül..."¹⁷

A szülés ma már egy hétköznapi aktus, de egészen a XIX. század közepéig mind az anyára, mind a születendő gyermekre nézve életveszélyes dolog volt, hiszen a bábákat a tapasztalaton kívül semmi sem segítette, sem műszerek, sem gyógyszerek. A XIX. század közepéig a fájdalomcsillapítást is nélkülözniük kellett. Bár hosszú ideig a nők szülési fájdalmainak enyhítését nem is tartották szükségesnek. Az általános nézet szerint ugyanis a nő legfőbb hivatása, hogy gyermeket szüljön, ez pedig – ahogy a bibliai példák is mutatják – fájdalommal jár.

A várandós anya félelmei, szorongása már jóval a szülési fájások előtt jelentkeztek. Félelme elsősorban a lehetséges komplikációkra irányult. Az egész család, az egész közösség elevenen őrizte azoknak a szüléseknek az emlékét, amelyek a nőt sírba vitték.¹⁸

A várandós anyának már a terhesség kilenc hónapja alatt egy sor olyan tényezővel kellett szembesülnie, amelyek megsokszorozhatták szülése rizikóját: így például a falvak, tanyak elzártsága, ami adott esetben a szülő nőt megfoszthatta mindenfajta segítségtől; hideg, vagy éppen a túlságosan nagy forróság, ami ellen nem tudtak védekezni; a vidéki nők mindennapos részvétele a mezei munkákban.¹⁹

Sok probléma adódott az anya és gyermek szétválasztása során is. A bábák sokszor figyelmen kívül hagyták a köldökzsinór elkötését. Más esetben viszont túl erőszakosan próbálták szétválasztani az anyát a gyermekétől, így a nők idő előtt elvéreztek. A traktátusok gyakran említik, hogy a gyermekek megfulladnak, mivel a köldökzsinór rátekeredik a nyakukra.²⁰

A gyermek normálistól eltérő pozíciója a méhben, mint például egy beszorult fej, újabb bonyodalmakat okozhatott. Ilyen esetekben a bábák zavarukban gyakran vakmerő lépésekre szánták el magukat, hogy meggyorsítsák a szülést és enyhítsék a "nyomorúság ágyán" szenvedő anya fájdalmait, de megfelelő eszközök

16 Magyary-Kossa Gy.: i.m. III. p.201.

17 Uo. p.212.

18 Vö. Marikowszki M.: i.m. p.45., É. Nihell: i.m. p.62.

19 Magyary-Kossa Gy.: i.m. III. p.225.

20 Vö. É. Nihell: i.m. p.48., Du Coudray: i.m. p.40.

és módszerek hiányában – mai szemmel nézve brutálisnak minősíthető – beavatkozásuk a legtöbb esetben végzetes következményekkel járt, a várva-várt gyermek születésének napját a család számára gyásznappá téve. Valóságos drámák játszódhattak le a gyermek méhből való kivételekor, amikor a bába gyakran olyan erőteljes mozdulattal ragadta meg a gyermek karjait, hogy azok leváltak a törzsétől. A szülőcsatornában maradt testrészeket a bába kampók, horgok, tűzilapát segítségével próbálta eltávolítani. A durván eltört testrészek és a szerszámok megsértették az anyát, sebe elfertőződött, elüszkösödött, és 3-8 napon át tartó iszonyatos kínok után meghalt.²¹

Nem nehéz elképzelnünk, hogy ilyen és ehhez hasonló, meglehetősen drasztikus beavatkozások után, anya és gyermeke – amennyiben nem haltak meg – egy életen át viselték ezek jóvátehetetlen nyomait.

Egy-egy nehéz szülés után a nőknél mint közvetlen hatás jelentkezett a rendszeretlen vizelet, időszakos, vagy végleges sterilitás, mély depresszió. Vidéken tovább nehezítette a helyzetet, hogy a nőknek néhány nappal a szülés után ismét munkába kellett állni, így esélyük sem volt arra, hogy a rettenetes élmény után testileg-lelkileg regenerálódjanak.²²

A nehéz, komplikációkkal járó szülés következményeit az újszülött is magán viselte, púpos, béna, vak, süket lett esetleg egész életére, ami nem kis gondot rótt a társadalomra.²³

Hiányoznak a források a sikeres szülésekről, a traktátusokban a kivételes, a dramatikus dominál. Nincsenek olyan források, amelyek a bábák oldaláról mutatnák be a születeket, ahol megvédenék, kimagyarázhatnák magukat.

A rendelkezésre álló leírások alapján egy tragikus kép él bennünk a korról. Nagyon nehéz a XX. század távlatától beleilleszkednünk a korábbi századok emberének érzésvilágába. Valószínű azonban, hogy ezeket a tragédiákat a korszak másként fogadta. A halálos kimenetelű születek, a megnyomorított, debil gyermekek sokkal inkább, mint ma, beletartozhattak a családok mikrovilágába.

2. Egészségügy és közjó:

Mária Terézia és II. József egészségpolitikájának alapvonásai a bábák példáján keresztül

2.1. Az egészségügyi reformok szervezeti kereteinek megteremtése

A Habsburg birodalomban nagyszabású egészségügyi reformjával Mária Terézia teremtette meg a birodalom valamennyi területére érvényes egészségügyi törvényhozás és végrehajtás szervezeti kereteit.

Mária Teréziának az egészségügy területén meglehetősen elmaradott állapotokkal kellett számolnia. A csekélyszámú képzett orvos működését a rendi keretek

21 Du Coudray: i.m. p.42-44.

22 Vö. Marikowszki: i.m. p.47., Du Coudray: i.m. p.56.

23 J.J. Plenck: i.m. p.55.

határozták meg, tevékenységük csupán a szűk felső körök egészségügyi ellátására korlátozódott. Az átlagpolgár élete és halála képzetlen gyógyítók kezében volt.

Mária Terézia trónralépésekor a járványüggyel foglalkozó udvari egészségügyi bizottságon ("Sanitäts-Hofkommission") kívül két rendi jellegű állami egészségügyi hivatali szervezetet találunk: a bécsi orvosi fakultást és az alsó-ausztriai "Consilium Sanitatis"-t. Hatókörük a vidéki régiókra azonban nem terjedt ki.²⁴

Mária Terézia felismerve a helyzet tarthatatlanságát, rövid időn belül az apjától örökölt és maga által választott szakemberekre támaszkodva beindította nagyszabású reformprogramját. Mária Terézia nyitott volt minden, a Habsburg társadalmi-gazdasági-szociális viszonyokra konvertálható, külföldön már bejáratott reformok átvételére. Ez a külföld irányában tanúsított nyitottság megmutatkozott az egész egészségügy megreformálását célzó intézkedéseiben, szakemberei kiválasztásában is.

A fölülről kiinduló reformok célja egyrészt a birodalom valamennyi területére érvényes egészségügyi törvényhozás létrehozása másrészt a rendi korlátok áttörésével a közép- és alsószinten működő gyógyítók központi hivatali szervezetbe való betagozása, képzésük alapfeltételeinek megteremtése.

A tereziánus egészségügyi reformok két alappilléret az egyetem, a bécsi orvosi fakultás 1749. évi reformja, valamint az 1753 januárjában felállított, egyedül és közvetlenül ("alleinig und ohnmittelbar") az uralkodónak alárendelt udvari egészségügyi bizottság ("Sanitäts-Hofdeputation") képezte.²⁵ Ez utóbbi mint törvényhozó szerv működött. A bizottság még felállítása évében, 1753. július 24-én kibocsátotta a későbbiekre nézve meghatározó jelentőségű csehországi egészségügyi főrendszabályt ("Hauptmedizinalordnung für Böhmen"), amely megteremtette a közép- és alsófokú gyógyítók közvetlen állami ellenőrzésének szervezeti kereteit.²⁶

Az udvari egészségügyi bizottság és az alsószinten működő járási körorvosok (Kreisarzt) között a közvetítő az újjászervezett prágai orvosi fakultás volt. A körorvosok az ide küldött állami szuperintendánsok révén az uralkodó közvetlen ellenőrzése alá kerültek. Orvosi praxisuk gyakorlásához az engedélyt Mária Teréziától kapták. Az ő feladatuk volt jelentések formájában rendszeres tájékoztatást adni a hatáskörükbe tartozó terület egészségügyi viszonyairól, járványokról, marhavészről, valamint felügyeletet gyakorolni a sebészek, patikusok, bábák tevékenysége fölött.²⁷ Csehország volt tehát az egészségügy központosításának "kísérleti terepe".

A csehországi egészségügyi főrendszabály készítette elő az udvari egészségügyi bizottság fő művét, az 1770. január 2-án kiadott egészségügyi normatívát (Sanitätsnormativ), amely az osztrák egészségügyi törvénykezés alapját képezte. A

24 E. Lesky: Österreichisches Gesundheitswesen im Zeitalter des aufgeklärten Absolutismus. in: Archiv für österreichische Geschichte, 122/1 (1955) p.12.

25 Uo. p.11.

26 Uo. p.25.

27 Uo.

reformokat óvatosan, lassan vezették be. Az udvari egészségügyi bizottság felállítása után még majd két évtizednek kellett eltelnie az egészségügyi normatíva kibocsátásáig.

Az egészségügy szervezeti reformjának háttérében Haugwitz által 1748/49-ben bevezetett közigazgatási reformok állnak. A haugwitzi reformok lényeges újítása a felsőfokú közigazgatás és igazságszolgáltatás szétválasztása volt. Haugwitznek sikerült meggyőznie Mária Teréziát az Osztrák és Cseh Kancellária felesleges voltáról. A két kancellária hatáskörének közigazgatási részét a "Directorium in publicis et cameralibus" révén szervezett új hatóság vette át, az igazságszolgáltatást pedig az ugyancsak újonnan szervezett "Oberste Justizstelle". Az egyes tartományok élén a szűkebb közigazgatást és pénzügyigazgatást egyesítő "Repräsentation und Kammer" állott, legalsó szinten pedig a "Kreisamt", járási hivatal. A haugwitzi reformok fő célja egyrészt a központosítás és egységesítés, másrészt a Kreisamtok révén a partikuláris rendi szempontok állami kormányzatból való kiküszöbölése.²⁸

Haugwitz reformjaihoz mintául szolgált a korabeli Habsburg viszonyokra leginkább átültethető porosz rendszer. Így a "Directroium"-ban a porosz "Generaldirectorium" másolatát fedezhetjük fel.²⁹

Ezek a párhuzamok megmutatkoznak az egészségügy szervezetében is. Az 1725-ben létrehozott "Obercollegium medicum"-ot ugyanolyan szerepkörben találjuk Poroszországban, mint a két évtizeddel később, 1753-ban felállított "Sanitäts-Hofdeputation"-t. A két ediktum szövegében néha egyenesen szó szerinti egyezségek vannak.³⁰

Ugyanakkor a különbségek is szemtenűnőek. Az orvosi fakultás és a központi hatalom legfelsőbb egészségügyi hivatali szerve között Poroszországban soha nem jöhetett létre olyan szoros kapcsolat, mint azt a Habsburg példa mutatja. Az "Obercollegium medicum" és az "Obercollegium sanitatis", az egészségügy legfelsőbb porosz adminisztrációs szerveként Berlinben székelt, és így rövid idő alatt a Frankfurt an der Oder város orvosi fakultása, mint az uralkodó másik fontos hivatali orgánuma eltűnt a képből.³¹

Ezzel ellentétes fejlődés körvonalai rajzolódnak ki a Habsburg Birodalomban. Az udvari egészségügyi bizottság 1776-ig, feloszlásáig, rendeletei végrehajtásában a bécsi orvosi fakultást vele egyenrangú adminisztrációs partnerének tekintette. A feloszlást követően minden kezdeményezés az egészségügy területén az uralkodó kezébe került, az orvosi fakultást szakértői, tanácsadói szerepkörbe szorítva vissza.³²

28 E. Zöllner: Geschichte Österreichs, Wien, 1990. p.311-316.

29 E. Lesky: i.m. p.28.

30 Vö. Böhmische Medizinalordnung Art. 24-25. in: J. Bernt: Systematisches Handburch des Medizinalwesens nach den k.k. Österreichischen Medizinalgestzen, wien, 1819. 2.272, 278. Medizinal-Edikt Art 3. in: A. Fischer: i.m. II. p.272. Böhmische Medizinalordnung Art. 3-5. in: J. Bernt: i.m. 2.299, 300. Medizinal-Edikt Art,1. in: A. Fischer: i.m. II. p.272.

31 E. Lesky: i.m. p.57.

32 Uo. p.30.

2.2. Az egészségügy reformjának meghatározó személyisége: Gerard van Swieten

Az egészségügy reformjának kulcsembere, az udvari egészségügyi bizottság adminisztrációs és törvényhozói munkájának fő hangadója, Mária Terézia udvari orvosa, a holland származású Gerard van Swieten (1700-1772) egy tragikus véletlen folytán került az udvarba. Mária Terézia nővére, Marianne, Károly Sándor lotharingiai helytartó felesége, miután halott gyermeket hozott világra, súlyosan megbetegedett. 1744. november 6-án egy holland orvos utazott Brüsszelbe, hogy megpróbálja a lehetetlent, megmentse a hercegnő életét. Marianne 1744 decemberében meghalt, de van Swieten szakértelmével, odaadó gondoskodásával megnyerte a hercegnő és környezete bizalmát. E tragikus esemény és a brüsszeli követ, később államkancellár, gróf Kaunitz hívták fel Mária Terézia figyelmét a holland orvosprofesszorra.³³

Van Swieten szülővárosában, Leydenben tanult, kora egyik leghíresebb orvosprofesszoránál, Herman Boerhaavénál (1668-1738). Boerhaave az orvostudományok területén Európa nagy tanítómesterének számított. (1725-ben nála szerezte meg a doktorátust, majd húsz esztendőn át dolgozott a nagy mester közelében.) A mester halála után a tanítvány, van Swieten legfőbb feladatának tekintette a boerhaavei tudományos örökség terjesztését, továbbfejlesztését. Katolikus vallása miatt azonban nehézségei voltak a leydeni egyetemen történő előmenetelben, így a bécsi meghívás hatalmas perspektívát nyitott meg előtte. Némi vonakodás után, kis nonkonformizmussal fűszerezve (nem volt hajlandó kezdetben parókat ölteni) elfogadta a felajánlott udvari háziiorvosi állást, és 1745. június 7-én végleg Bécsbe költözött.³⁴

Kevés orvost ismer a világtörténelem, aki valaha is nagyobb befolyást tudott volna gyakorolni uralkodójára, és aki olyan határtalan bizalmat élvezett volna uralkodója részéről, mint van Swieten.

Mária Terézia az ő kezébe tette le maga és családja orvosi gondozását. Az udvari orvosi tisztség mellett további magas méltóságok várták. Ő lett a Hofbibliothek prefektusa, majd ott tartott tudományos előadásai nyomán 1749-től a bécsi egyetem orvosi karának "Praesense", és az ottani reformok fő irányítója.³⁵ Az 1750-es években van Swieten lett az örökös tartományok "Sanitätschef"-je, neki köszönhető a klinikák 1753 és 1759 között történő megszervezése. 1749-től ő vette kézbe az egész egyetem reformját. Tevékenysége messze túlterjedt az orvosi és egyetemi ügyeken, rendeletek egész sorát eszközölte ki a szociálpolitikai kérdésekben. Az ő tevékenységéhez kapcsolódott a cenzúrabizottság 1751-es, az iskolabizottság 1760-as megszervezése.³⁶

33 W. Charles: Die Früchte der Freiheit, München, 1968. p.51.

34 E. Lesky: Gerard van Swieten. Auftrag und Erfüllung. in: (ed.) E. Lesky-A. Wandruszka: Gerard van Swieten und seine Zeit, Wien-Köln-Graz, 1973. p.12-17.

35 W.G. Wieser: Die Hofbibliothek in der Epoche der beiden van Swieten. in: (ed.) J. Stummvoll: Die Hofbibliothek, 1638-1922. Wien, 1968. I. p.235-236.

36 E. Lesky: Gerard van Swieten. Auftrag und Erfüllung. in: E.Lesky-A. Wandruszka: i.m. p.10-11.

A van swieteni mű megértéséhez fontos magunk előtt látni a korabeli Hollandia gazdasági-társadalmi-szociális viszonyait. Hollandia van Swieten korában a kontinens legfejlettebb országai közé tartozott. Háttérben egy jól kiépített városi hálózat állt, polgári erényekkel és igényekkel. Mindaz, amit van Swieten hazájából magával hozott, egészségügyi reformprogramjához modellül szolgált. Polgári, racionális kultúrájából adódott, hogy a bábaság és az egész egészségügy reformját célzó programjával harcot indított a babona és a boszorkányság ellen, amelynek eredményeképpen a század második felében sikeresen tiltotta be a boszorkányüldözést.³⁷

A van swieteni mű kiindulópontja a bécsi orvosi fakultás átszervezésének etatista programja, amelynek célja a kor igényeinek, az új kihívásoknak megfelelő oktatási intézmény létrehozása volt. Ennek szerves részét képezte a bábaügy reformja.

Van Swietenig a bécsi orvosi fakultás elsősorban rendi jellegű intézményként funkcionált. A fakultáshoz tartozó 70 gyakorló orvos féltékenyen őrködött az orvosok és az alsó szinten működő gyógyítók, sebészek, patikusok, bábák közötti társadalmi szakadék fenntartásán. Ahol tudták, megakadályozták, hogy ez utóbbiak az orvosok hatáskörébe tartozó beavatkozásokat hajtsanak végre. Megpróbálták korlátozni a képzetlen bábák működését, de a gyakorlatban, törvények, rendeletek és az ezeket végrehajtó hivatali apparátus hiányában ez valóban csak próbálkozás maradt. A gyakorló orvosok és az oktatást végző professzorok egészen 1873-ig közös testületet alkottak. A professzorok száma ekkor mindössze 3 volt, évenként csupán 8-10 előadást tartottak. Az oktatásból tehát az alapszinten működő gyógyítók, így a bábák is teljesen kiszorultak. Ugyanakkor az orvostanhallgatók körében is gyakorlottá vált, hogy doktorátusukat külföldön szerezzék meg, ugyanis a tudományos fokozat elnyerése valóságos vagyongra, 1000 guldenbe került, amit a vizsgáztató professzoroknak voltak kötelesek kifizetni.³⁸

Az 1749. február 7-én kiadott rendelet értelmében van Swieten lett az egyetem első embere. Első feladata volt, hogy bevonja az oktatásba az alsószinten működő gyógyítókat, így a bábákat is. Maga vette kézbe a vizsgáztatást és kikötötte, hogy a jövőben csakis a belföldön megszerzett doktorátussal rendelkező orvosokat lehet kórházi, városi, járási orvosként alkalmazni. A doktorátus megszerzésének egyetlen feltétele a nála letett sikeres vizsga lett.³⁹

Még az orvosi fakultás reformját megelőzően van Swieten egy sor sürgősségi intézkedést vezetett be. 1748 januárjában a "Collegia Obstetricia" felállításával az orvosi fakultás keretein belül megtette az első lépést a bábaoktatás megszervezésére. A Collegia élén a trieszti Joseph Molinari bábaoktató állt. Míg Németországban nagyobb városai már 1728 óta rendelkeztek saját bábaoktatóval, addig a bécsi bábák mesterségüket minden elméleti tudás nélkül, pusztán a tapasztalataikra hagyatkozva gyakorolták. Molinari feladata tehát abban állt, hogy a bábák számára

37 Klaniczay G.: A civilizáció peremén, Bp. 1990. p.304.

38 E. Lesky: Gerard van Swieten. Auftrag und Erfüllung. in: E. Lesky-A. Wandruszka: i.m. p.20-22.

39 Uo. p.19-20.

a legalapvetőbb anatómiai ismereteket közvetítse. Ettől kezdve a birodalom minden nagyobb városába Prágától Triesztig, Kolozsvártól Innsburckig bábaoktatót küldtek Bécsből. Itt jól megmutatkozik a van swieten reformok titka: minden, a fővárosban kipróbált és végrehajtott reform modellül szolgált a birodalom valamennyi területe számára.⁴⁰

A "Collegium Obstetricia" felállítását már 1748. július 4-én követte egy újabb bábákra vonatkozó rendelet kibocsátása, amely Bécs és Csehország bábái számára mesterségük gyakorlását a bécsi, vagy prágai orvosi fakultáson megszerzett vizsga letételéhez kötötte.⁴¹ Ez a rendelet egy hosszú folyamat kezdetét jelentette. A gyakorlatban a bábák legnagyobb része még írni-olvasni sem tudott.

Van Swieten különös érzékenységgel viseltetett a veszélyeztetett társadalmi csoportok; koldusok, beteg öregek, lányanyák, házasságon kívül született gyermekek iránt. E karitatív szellem gyökerei még hollandiai praxisára vezethetők vissza, ahol 1738-ban a leydeni katolikus közösség őt bízta meg a szegényügy felügyeletével. Holland példát követve, negyedszázaddal Johann Peter Frank által megfogalmazott szociálpolitikai koncepció megszületése előtt, 1775-ben kész szociálpolitikai programmal állt elő. Ebben szegénysorban élő özvegyek orvosi ellátását végző kórházak alapítása, lelencházak és öregek otthonának létesítését sürgette. A lányanyák és gyermekeik helyzetét tarthatatlannak ítélte. A lányanyák gyermekeiket a St. Marx kórházban hozhatták világra, ahol a szülés után a legbrutálisabb módon elválasztották őket tőlük, a szerencsétlenül járt asszonyokat pedig pár nappal a szülés után kiutasították a városból. A St. Marx kórház azzal a szomorú nevezetességgel is bírt, hogy az év egy bizonyos napján szabad belépés mellett a tömegeknek is látványosságul szolgált.⁴²

Mária Terézia – engedve van Swietennek – változtatott ugyan ezen, de erős katolicizmusával a lelencház alapítása és az apától követelhető tartásdíj fizetésének bevezetése már nem volt összeegyeztethető. A kérdés 30 évvel később, II. József alatt került ismét napirendre.

2.3. Mária Terézia bábarendeletei

A XVI. századtól Mária Terézia egészségügyi reformjáig a bábák önkéntes alapon vizsgálhattak a bécsi orvosi fakultáson.⁴³

Mária Terézia bábákra vonatkozó rendeleteinek hátterében egyrészt az új kameralista tudomány populációs teóriája áll, másrészt egy olyan uralkodónő, aki maga is 16 gyermeket hozott világra. A bábákra vonatkozó rendeletek kibocsátásának elsődleges célja, állami ellenőrzésük és szakszerű képzésük megszervezésével megakadályozni azt, hogy képzetlen, avatatlan bábák praktizáljanak, és ezáltal visszaszorítani a nagyarányú szülési mortalitást.

40 J.J. Dionis: i.m. p.46.

41 Uo. I. p.48.

42 E. Lesky: Gerard van Swieten. Auftrag und Erfüllung. in: E. Lesky-A. Wandruszka: i.m. p.31-33.

43 I. Fischer: Geschichte der Geburtshilfe in Wien, Wien, 1909. p.71.

Az 1748. július 4-én kiadott, a bábák vizsgakötelezettségeit első ízben előíró rendelet után a következő nagy előrelépést a bábaügy rendezésében az 1753. július 24-én kibocsátott csehországi egészségügyi főrendszabály jelentette, amely bába-instrukcióit illetően, az első részletes, a modern egészségpolitika szellemében átgondolt bábaszabályzatnak tekinthető, és amely mintául szolgált az 1770-es egészségügyi normatívához.

Az 1753. évi rendszabályban már a tereziánus egészségügyi törvényhozás minden jellegzetességét fellelhetjük. A bábákra vonatkozó passzusok a következők: "Először: Egyetlen bába sem gyakorolhatja mesterségét az elméleti és gyakorlati tudását igazoló vizsga megszerzése, illetve a vizsga letételét megelőzően a Collegia Obstericia kurzusainak rendszeres látogatása nélkül. Másodszor: Azok a vidéki bábák, akik nem rendelkeznek vizsgával, kötelesek haladéktalanul jelentkezni a járási egészségügyi felügyelőnél (Kreisphysicus) és nála vizsgázní. Harmadszor: Az ilyen módon examináltatott bábáknak éjjel-nappal készenlétben kell állni, éppen ezért sem bort, sem más alkoholt nem szabad magukhoz venniük, mivel emberi életek vannak rájuk bízva. Negyedszer: Néhány kivételes betegségtől eltekintve, semmilyen akadályoztatásra hivatkozva nem vonhatja ki magát a bába a segítségnyújtás kötelezettsége alól. Ötödször: A szülés levezetése során nem alkalmazhat semmiféle búbájosságot, ráolvasást. Ugyanígy nem küldheti maga helyett a vajúdnő nőhöz segédjét, a szülőszéket cipelő székesasszonyt (Stuhl-Weiber) sem. Hatodszor: A bábák kötelessége nehéz szülés esetén haladéktalanul orvost hívni, aki beavatkozásával adott esetben a halott gyermeket kiveszi az anya méhéből, vagy a még élő segíti egészségesen világra hozni. Hetedszer: Ugyanígy kötelessége a bábának orvoshoz fordulnia, ha nehézségek támadnak a köldökzsinór elvágása körül. Nyolcdszor: Szigorúan tilos bármiféle gyógyszer, por, ital segítségével, pusztán nyereségvágyból magzatot elhajtani, legyen az anya házas, vagy hajadon. Kilencedszer: A bába feladata továbbá a szülés után az anyát és gyermekét megfürdetni és virrasztani a szülő nő ágyánál. Tizedszer: Amennyiben az újszülöttnek, vagy a szülő nőnek gyógyszerre van szüksége, azt csakis az orvos utasításai szerint lehet beadni. Ha a patikus a bábának orvosi rendelvény nélkül gyógyszert ad, 24 birodalmi tallér büntetés terheli. Tizenegedszer: Ezen előírások betartásától a bábát semmilyen pénz, ajándék, vagy a megvesztegetés egyéb formái nem téríthetik el."⁴⁴

Az egészségügyi normatívát három, már az összes örökös tartományra vonatkozó rendelkezés kibocsátása előzte meg. Az 1755. október 13-i pátena a bábákat hivatali titoktartásra kötelezte.⁴⁵ Az 1761. szeptember 5-én kiadott udvari leirat értelmében a patikusok, sebészek, bábák nem praktizálhattak mindaddig, amíg az orvosi fakultáson nem szereztek vizsgát.⁴⁶ Az 1765. június 1-jén kelt rendeletben Mária Terézia súlyos pénzbírságot helyezett kilátásba azoknak a bábáknak, akik gyógyszerekkel gyógyítottak.⁴⁷

44 J.J. Dionis: i.m. II. p.245-246.

45 Uo. I. p.50.

46 Uo. I. p.166.

47 Uo. I. p.290.

Az 1770. évi egészségügyi normatíva megpróbálta a bábák vizsgakötelezettségét a birodalom minden területén egységesen szabályozni. Az első rész IV. fejezete (*Instructio obstetricum*) 9 pontban foglalja össze a bábákkal. Röviden összefoglalva tartalmuk a következő: 1. Csak vizsgázott és esküdt bába működhet. 2. Kellő számú ügyes bába legyen mindenütt, ha nem is lehet minden falunak bábája, legalább minden szomszédos 2-3 falunak legyen egy [bábája]. 3. A bábák becsületes, józan életet éljenek. 4. Titoktartóak és hivatásuknak élők legyenek, kerüljék a babonát, támogassák egymást, veszély esetén a szüléshez hívjanak orvost. Az ötödik passzusban a mélyen vallásos Mária Terézia a bábák kötelességévé tette az életveszélyben forgó újszülöttek szükségkeresztelését. A szükségkeresztelés nemcsak a már megszületett gyermekre vonatkozott, hanem a bábának meg kellett keresztelnie a veszélyben levő magzat előesett végtagjait, sőt az előesett köldökzsinórt is. A hatodik passzus írta elő a gyermekágyas anya és az újszülött ápolását. 7. A magzatelhajtást előidéző szerek alkalmazása súlyos büntetés terhe alatt tilos volt. 8. Nem szabadott a bábáknak gyógyítani. 9. A hatóság által rájuk bízott vizsgálatokat pártatlanul kellett elvégezniük. A szabályzat a továbbiakban előírta még, hogy a bábáknak lakásukat cégérrel kell megjelölni. A normatíva bábákra vonatkozó instrukcióinak utolsó része tartalmazta a hivatalos esküformulát, amelyben a bába a Szentháromságra esküdött fel, megfogadván, hogy a szülések levezetésénél jó lélekkel jár el, józan életet él, a szülő nő és a születendő gyermek egészségére a legjobb képessége szerint ügyel, végül sem a szülő asszonyt, sem a gyermeket nem rontja meg semmiféle bűbájossággal.⁴⁸

Kérdéses azonban, hogy ezeket az előírásokat a gyakorlatban mennyire sikerült betartatni. A közép-európai patriarchális társadalmi modell csak korlátozott mobilizációs lehetőségeket nyújtó keretei között élő bábáknak, nő létükre szinte lehetetlen volt bármiféle korporatív szerveződés. Ez rendkívül megnehezítette a reformintézkedések végrehajtásának ellenőrzését, különösen a vidéki régiókban.⁴⁹

Vidéken a bábák a járási hivatalok (Kreisamt) orvosainak felügyelete alatt álltak, akik csak a legkritikább esetben tudtak tényleges hatást gyakorolni rájuk. Két lehetőség kínálkozott a bábamesterség autorizálására, presztízisének emelésére: egyrészt képzésük megszervezése, másrészt a járási hatóságok fölött álló központi hivatalszervezetbe való bekapcsolásuk. A hivatalos szervek azonban a legtöbb esetben nem tudtak hatni a felügyeletük alá tartozó bábákra.⁵⁰

A rendeletek helyi szinten történő végrehajtásában további nehézséget jelentett, hogy ezek sok esetben nem határozták meg pontosan a helyi hatóságok feladatkörét, megnehezítve ezzel az együttműködés és az információcsere lehetőségeit. Ezt bizonyítják a normatíva kibocsátása után megjelenő kiegészítő pátensek.

48 Uo. I. p.386-387.

49 Andorka R.-Faragó T.: Az iparosodás előtti család- és társadalomszerkezet vizsgálata. in: Agrártörténeti Szemle 1 (1984) p.404-405.

50 E Lesky: Österreichisches Gesundheitswesen im Zeitalter des aufgeklärten Absolutismus. in: Archiv für österreichische Geschichte 122/1, Wien 1959. p.49.

Közülük a legfontosabb 1773-ban került kiadásra, amely elrendelte, hogy a tartományokban csakis azok a bábák gyakorolhatták mesterségüket, akik a bécsi egyetemen vizsgáztak. Azok a bábák, akik diplomájukat nem Bécsben szerezték meg, a lakóhelyükhöz legközelebb eső tartományi fővárosban megszerzett vizsga letétele után praktizálhattak. A fővárosban pedig csakis olyan bábák dolgozhattak, akik vizsgájukat a bécsi orvosi fakultáson szerezték meg.⁵¹

Franciaországtól eltérően a század utolsó harmadáig a Habsburg birodalom területén sehol nem alakult ki a sebész-szülész társadalmi modellje. A szülészeti oktatás – Mária Terézia rendelkezéseinek köszönhetően – csak a bábák számára volt kötelező. Először az 1774. évi tanulmányi és szigorlati rend tette kötelezővé a bécsi orvosi fakultáson a sebészjelöltek számára a szülészeti kurzusok rendszeres látogatását, vizsgálni azonban nem voltak kötelesek.⁵² Csak a II. József által, 1784. május 9-én kiadott rendelet tette kötelezővé a “magistri chirurgiae” cím megszerzéséhez a sebészek számára a szülészeti vizsga letételét. Az előadások témái a következők voltak: 1. A fürdetés. 2. A nő anatómiája. 3. A terhesség diagnosztizálásának módozatai, terhesgondozás. 4. Az első szülési fájdalmak, a normális szülés lefolyása, koraszülés. 5. A szülészeti eszközök használata. 6. A gyermekágyas asszony és az újszülött ápolása. 7. Az abortálás. 8. A beavatkozás módja nehéz szülés esetén. A rendelet értelmében a bábajelöltek vizsgájukat egy három tagú bizottság előtt tették le, ahol jelen volt az orvosi fakultás praesense, dékánja és egy szülész professzor. A vizsga elméleti és bábokon bemutatott gyakorlati részből állt. Ezután került sor a bábák felesketésére és képzettségüket igazoló diploma átadására.⁵³

2.4. II. József bábarendeletei

II. József bábarendeleiteit olvasva egy humánus, szociális érzékenységgel megáldott uralkodó képe rajzolódik ki előttünk, aki egészségügyi reformjaiban továbblépett az édesanyja által megkezdett úton.

1782. július 3-i rendelete arra kötelezte a bábákat, hogy a szegény, fizetni nem tudó asszonyok szülésénél is asszisztáljanak.⁵⁴

II. József nagy súlyt fektetett a bábák és szülészek gyakorlati képzéséhez szükséges feltételek megteremtésére. 1785. január 25-én kibocsátott rendeletével került bevezetésre az a gyakorlat, miszerint a bába- és szülészjelöltek vizsgájuk gyakorlati részét a St. Marx kórházban, egy szülő nő ágyánál tették le.⁵⁵ A

51 J.J. Dionis: i.m. I. p.401.

52 Uo. I. p.419.

53 A.v. Rosas: Kurzgefaßte Geschichte der Wiener Hochschule in Allgemeinen und der medizinischen Fakultät derselben insbesondere, Wien, 1843. III. p.206.

54 J. Kropatschek: Handbuch aller unter der Regierung des Kaisers Joseph des II. für die K.K. Erbländer ergangenen Verordnungen und Gesetze in einer sistematischen Verbindung, Wien, 1785-1790: I. p.189.

55 Uo. VIII: p.105

Gebärhaus megalapítása után (1784), az 1788/87-es tanévtől rendelte el, hogy a jelöltek gyakorlatukat az új szülőotthonban végezzék.⁵⁶

Az 1786. február 17-én kibocsátott alsó-ausztriai kormánydekrétumban II. József a vidék bábaellátásának javítása érdekében elrendelte, hogy ahol szükséges, Bécsből küldjenek bábát, illetve a kisebb települések gondoskodjanak bábajelöltek képzéséről. Ehhez József engedélyezte, hogy a vidéki bábák az elméletet a tartományi sebésztől (Landeschirurg) sajátítsák el, majd a Gebärhausban végezzék gyakorlatukat és ezt követően az orvosi fakultáson vizsgázzanak. Amennyiben hiteles szegénységi bizonyítvánnyal rendelkeztek, a gyakorlat és a vizsga költségeinek fizetése alól mentességet kaptak.⁵⁷

Az 1788. január 31-én kiadott újabb dekrétum pontosította azoknak a bábáknak a helyzetét, akik az egészségügyi felügyelőnél szerzett bizonyítvánnyal rendelkeztek. Eszerint ők csakis falvakban praktizálhattak. Azok a bábák, akik végbizonyítványukat valamely tartományi egyetemen szerezték meg, a főváros kivételével bármely vidéki városban működhetnek.⁵⁸

József 1777-ben meglátogatta testvérét, Marie-Antoinettet Párizsban. Ez a Franciaországban tett utazás meghatározó volt későbbi egészségügyi reformjaira nézve. Útja során megtekintette Párizs híres-hírhedt kórházát, az Hotel-Dieut. Mély megdöbbenéssel látta, micsoda körülmények között ápolják a betegeket, például hárman-négyen fekszenek egy ágyban. Minden kellemetlen benyomás ellenére mégis ez a kórház szolgált modellül 1783-ban, amikor megkezdték Bécsben az "Allemeines Krankenhaus" építését. Több kis kórház helyett itt is – hasonlóan a Hotel-Dieuhöz – egyetlen hatalmas kórházban ápolták a betegeket.⁵⁹ 1784. augusztus 16-án nyitották meg, akkor Európa legmodernebb kórházának számított. Öt osztályból épült fel: Allgemeines, Krankenspital, Gebärhaus, Sichenhäuser, Findelhaus, Tollhaus.⁶⁰

Ami ebből számunkra érdekes, az a több mint 1000 ágygal rendelkező Gebährhaus, az új szülőotthon, ahol a lányanyák származásuktól függetlenül titokban hozhatták világra gyermeküket, akit ha úgy akarták a lelencházban hagyhattak. Az idejövőnek, semmit nem kellett kitérőül elárulnia, senki nem kérdezte sem az ő, sem a gyermek apjának nevét. Egyetlen kis cédulára kellett felírnia keresztnévét, vezetéknevét, szoba- és ágyszámát, és ezt bemutatni a bábának. A cédulát magánál tarthatta, és kilépéskor nem kellett felmutatnia. Csak abban az esetben nézték meg, ha az anya meghalt és halotti bizonyítványt kellett kiállítani.⁶¹

Az "Allgemeines Krankenhaus" átadása után egy esztendővel, 1785. november 7-én került sor József másik nagyszabású egészségügyi létesítményének, a katona-

56 Uo. X. p.213.

57 Uo. VIII. p.136.

58 Uo. X. p.210.

59 H. Wagner: Die Reise Josephs II nach Frankreich 1777 und die Reformen in Österreich. in: Österreich und Europa. Festgabe für Hugo Hantsch, Köln-Wien-Graz, 1965. p.232-233.

60 I. Fischer: i.m. p.220.

61 J.J. Dionis: i.m. II. p.57.

orvosi akadémiának (Josephinum) a megnyitására. Itt 1200 személyt tudtak ápolni, és külön osztályt nyitottak a terhes katonafeleségek számára.⁶²

Az épület külön érdekessége az az 1192 darabból álló anatómiai, szülészeti viaszpreparátumgyűjtemény, amelyet József Firenzéből, Felice Fontana (1730-1802) és Paolo Mascagni (1752-1815) műhelyéből szállított Bécskébe. A viaszmodellgyűjtemény az egész alakos szobrokon kívül testrészeket, belső szerveket, az embrionális állapot normális és abnormális formáit mintázza meg. A modellek legszebbikét az embernagyságú anatómiai aktot 1789-ben a Nagyszombatról Budára, majd Pestre költözött orvosi karnak ajándékozta.⁶³ A fekvő nőalak párja, az "Anatomica gynecologum" a többi modellel együtt ma a Josephinum orvostörténeti múzeumában tekinthető meg.

2.5. A „racionalizálás” határai

Sem Mária Teréziának, sem II. Józsefnek nem sikerült a bábaügy központi hivatali szisztémába való bekapcsolásával a bábák teljeskörű ellenőrzése. A bábaügy rendezésének helyi szintű, gyakorlati megvalósítása, a sokoldalú reformok, rendeletek kibocsátása ellenére is szűk keretek között maradt. A vidéki bábakurzusokat csak nagyon kevesen látogatták. Még alacsonyabb volt az egészségügyi normatíva előírásai szerint vizsgázott bábák száma.

Hogy a vidéki egészségügyi hivatalokban mennyire nehézkesen ment az információ begyűjtése, azt jól példázza az a babaösszeírás, amelyet az Udvari Kancellária 1773. évi megbízására a belső-ausztriai Gubernium (Innerösterreichisches Gubernium) végzett. Az eredeti rendelkezés szerint az összeírásnak tartalmaznia kellett Steiermark tartomány vizsgázott bábáinak adatait.⁶⁴ Az Udvari Kancellária 1774-ben konkretizálta egy újabb rendelet formájában az összeírás kritériumait. Eszerint fel kellett tüntetni a tartomány összes városában, kisebb településein tevékenykedő vizsgázott és vizsgával nem rendelkező bábák nevét, lakóhelyük pontos megadásával.⁶⁵ Csak két év alatt 1776 októberére sikerült ezt elkészíteni a tartomány két kerületében, a marburgiban és a bruckiban.⁶⁶ A 120 000 lelket számláló marburgi kerületnek mindössze 3 városa (Marburg, Pettau, Voitsberg), és két faluja (Leibnitz, Wildon) rendelkezett 1-1 a tartományi hatóságok által vizsgázott bábával. Az összeírás adatai szerint a kerületben összesen 17 baba volt, közülük tehát csak 5 képzett, ez azt jelenti, hogy 24 000 lakosra jutott egy baba.⁶⁷

62 H. Wyklicky: Das Josephinum in Wien. in: Organum, 1983. p.23.

63 E. Lesky: Zur Revitalisierung des Josephinums und der Sammlung anatomischen und geburtshilflichen Wachspräparate in Wien. in: Rivista di storia delle scienze mediche e naturali. 20 (1977) p.421-425.

64 M. Macher: Handbuch der kaiserl. königl. Sanität-Gesetze und Verordnungen mit besonderer Beziehung auf die innerösterreichischen Provinzen in chronologischer Ordnung mit einer systematischen und alphabetischen Uebersicht, Graz, 1846. I. p.656.

65 Uo. I. p.677.

66 Uo. I. p. 758.

67 M. Macher: Medicinisch-statistische Topographie des Herzogtums Steiermark, Graz, 1960. p.492-493.

A marburgi kerület többi 19 városában illetve falujában vagy egyáltalán nem volt bába, vagy ha volt, vizsgával nem rendelkezett. Ahol nem volt bába, ott a kölcsönös segítség alapján, szomszédok, rokonok bevonásával oldották meg a szülésnél való asszisztenciát. A közösségek az általános szegénységre hivatkozva nem alkalmaztak az egészségügyi normatíva előírásainak megfelelő képzettséggel rendelkező bábát.⁶⁸

A marburgihoz hasonlóan elmaradott állapotokkal találkozunk a 218 400 lelkes brucki kerületben is. Csak Bruck, a kerület központja, Loeben, Vordernberg, Mürzzuschlag városok rendelkeztek képzett bábával. A többi helységben (Eisenerz, Trofaiach, Mautern, St. Gallen, Kapfenberg, Kindberg, Zell és Aflenz) képzetlen bábákat alkalmaztak. Itt összesen 12 vizsgázott és 8 képzetlen bábát találunk, ami annyit jelent, hogy 18 200 lakosra jutott egy vizsgázott bába.⁶⁹

A bábák fizetésük egy részét pénzben, másik részét természetbeni juttatás formájában kapták. A fizetés rendkívül alacsony volt, általában a falu, vagy a város közössége adta. Államilag fizetett bábákkal csak a nagyobb városokban találkozunk. Sok esetben a bábák a szülésnél való asszisztálást társadalmi munkában végezték.⁷⁰

Ezek a hiányosságokon Mária Terézia és II. József reformjai alig tudtak valamit változtatni. Jellemző, hogy száz évvel Mária Terézia reformjai után, 1860-ban Mathias Macher, Steiermark körzeti orvosa jelentésében a képzett bábák hiányára panaszodik, tudatlan parasztbábák és szomszédasszonyok asszisztenciájáról számol be.

Ezek az adatok egy olyan társadalom képét mutatják, ahol a gyermekeknek a legbrutálisabb körülmények között kellett világra jönniük. A szülés tradicionális formáiról rendelkezésünkre álló szerény ismereteink mégsem engedik, hogy egyértelmű ítéletet mondjunk.

A legújabb kutatások eredményei azt mutatják, hogy Európában a népi szülészet hatalmas empirikus tudásanyaggal rendelkezett, ami a tudományos, klinikai szülészet dominanciája következtében a XIX. századtól kezdődően fokozatosan feledésbe merült.

Az a tény, hogy Steiermark legtöbb települése a XVIII. században nem rendelkezett képzett bábával, a tartományban uralkodó különösen rossz gazdasági kondíciókra enged következtetni, és nem feltétlenül a szülészeti praktikák hiányára.

Annyi bizonyos, hogy a tartományokban működő korabeli állami hivatalok számára szinte lehetetlen volt a szülészet "kolonizációja". Fontos látnunk az egyes területek urbanizációs foka és medikalizálhatósága közötti kapcsolatot. A város és vidék ellentéte tehát tükröződik a szakképzett bábák számában is. Figyelembe kell azonban vennünk azt is, hogy a képzett bábák rendszeres jövedelmük biztosítása érdekében inkább a városokban maradtak, mintsem a pénzügyi szempontból

68 Uo. (A szerző megjegyzéseként)

69 Uo. p.490-491.

70 J. Wimmer: Gesundheit, Krankheit und Tod, Wien - Köln, 1991. p. 67.

bizonytalanabb vidékre mentek volna. Csak a század végén, a nagyobb városokban jelentkező konkurencia kényszerítette őket arra, hogy vidékre menjenek.

Amint azt Steiermark példája is mutatja, a közép-európai régió vidéki területein a század folyamán a szakképzett bába fogalma szinte teljesen ismeretlen volt. A népesség paraszti többségének megvoltak az egészséggel, betegséggel kapcsolatos sajátos elképzelései, amelyek a vidéki tradicionális kultúra szerves részét képezték. A tudományos, egyre racionálisabbá váló városi kultúra sokkal nyitottabbnak bizonyult a modern eszmék befogadására.

Ez a szembenállás híven tükrözi az egészségügy és vele a bábaügy reformjában jelentkező racionalizálási törekvések határait.

3. Bábaügy Péter Lipót Toszkán mintaállamában

Az osztrák, különösen a józsefkorai egészségügyi szisztéma kialakításában ott munkálkodott az itáliai példa. Bécs sokat tanult a társadalmi-gazdasági élet minden területén a birtokába jutott olasz államoktól. Elsősorban Toszkána érdemel figyelmet, amelyet 1737-től Lotharingiai Ferenc (1737-1765), majd második fia Lipót (az olaszok számára Péter Lipót /1765-1790/) kormányzott. Az élet minden területén megvalósította azt, amit a francia filozófusok a felvilágosult uralkodótól vártak: az állam és az egyház viszonyának rendezésétől az igazságszolgáltatási reformig, a szabad gabonaforgalom biztosításától a lányok számára alapított iskolák sokaságáig, az egészségügy újjászervezéséig, a felvilágosult abszolutizmus kis mintaállamát teremtve meg Itália közepén.⁷¹

Toszkánában a XVIII. század második felében került az érdeklődés középpontjába a populáció és vele kapcsolatban a népegészségügy kérdése. Ennek hatása megmutatkozott a bábaügy területén is. Ekkor születtek meg az első olyan intézkedések, amelyek a bábák képzésének, ellenőrzésének megszervezését célozták meg, előkészítve az 1775. évi átfogó egészségügyi reformot. Ebben már a kortársak is felismerték az egészségügyi szisztéma átszervezésének példaszzerű voltát, és napjainkban is mint Lipót egyik legfontosabb megvalósított reformjaként tartják számon.

3.1. Az első firenzei bábaiskola

1756-ban készen állt az a tervzet, amely a Santa Maria Nuova kórházban működő sebésziskola keretein belül a bábaoktatás bevezetésének módját taglalja. Az első lépcsőben a toszkán kormány az ígéretes, fiatal sebészt, Giuseppe Vespát, a szülészeti területén ekkor már nemzetközi szaktekintélynek számító André Levret párizsi sebésziskolájába küldte tanulni, hogy tanulmányai végeztével visszatérve hazájába ő szervezze meg a bábakurzusokat.⁷²

71 A. Wandruszka: Österreich und Italien in XVIII. Jahrhundert, Wien, 1963.

72 Archivio di Stato di Firenze (továbbiakban AS FI) Consiglio di reggenza. 1756./556.49. – Vespáról: E. Pestalozza: Giuseppe Vespa e la clinica ostetrica di Firenze. in: Atti della Società italiana di ostetrica e ginecologia. IX (1903) p.5-26.

A Santa Maria Nuova kórház sebésziskolájában csupán az elméleti alapok elsajátítására volt lehetőség. Ez egy olyan iskola volt, amely az antik tradíciókkal rendelkező kórházzal együtt a XVIII. századi Firenze tudományos életének fontos központja volt.⁷³ A bábaoktatás szerves részét alkotó gyakorlati képzés hiánya egyike volt azon témáknak, amely körül heves politikai vita bontkozott ki. A firenzei bábaiskola története mindvégig szoros kapcsolatban állt a szülő nők megsegítése érdekében hozott intézkedésekkel.

A sebészjelöltek számára szervezett szülészeti kurzusok Vespa vezetésével 1759-ben indultak be a Santa Maria Nuova kórházban. Őt bízták meg a bábaiskola vezetésével is. Az oktatás azonban helyhiány miatt csak négy esztendővel később, 1763-ban kezdődhetett meg a "Conservatorio di Orbatello" szülőotthonban. A bábaiskola működésének első éveiről szóló dokumentumok meglehetősen hiányosak, ez az időszak főleg indirekt források segítségével dokumentálható. Hiányoznak tehát a pontos információk egy olyan kezdeményezésről, amely avatott történészek állítása szerint is fennállása kezdetén csupán papíron működött.⁷⁴ Annyi azonban bizonyos, hogy a bábaiskola kezdettől fogva egyike volt azon eszközöknek, amelynek segítségével az állam a nagyarányú szülési mortalitást felismerve megkezdte a bábák tudatlanságából eredő szakmai visszaélések elleni támadást.

A sebészek által írott bábatraktátusokban állandóan visszatérő motívumként jelennek meg a bábák elleni vádaskodások.⁷⁵ A sebészek régi vágya volt ugyanis, hogy a bábákat csupán segédkező szerepbe szorítva vissza, a szülések levezetését ők vegyék kezükbe. Ebben a törekvésükben a traktátusok írása, kiadása volt a legfontosabb tudományos eszköz. Ennek ellenére feltűnő a traktátusok visszafogott hangneme. Ez a visszafogottság és a bábák irányában tanúsított türelem mutatkozik meg a Collegio medico által 1763-ban kiadott bábarendeletet előkészítő javaslatban is. Ez Firenze területén belül megerősítette az "ügyes kezű, sok éves tapasztalattal, de oklevéllel nem rendelkező" bábák jelenlétét, adott esetben megmutatkozó szakmai járatlanságukat a "metodica completa" hiányára vezetve vissza.⁷⁶

Az 1763. évi, Lotharingiai Ferenc által kibocsátott bábarendelet bevezette a hároméves kurzus rendszerét (triennio), aminek elvégzését és az azt követő vizsga letételét minden Firenze városában működő bába számára kötelezővé tette.⁷⁷

73 AS FI Consiglio di reggenza 1756./556.49. A. Filippi: La storia della scuola medico chirurgica fiorentina. in: Rivista di storia delle scienze mediche e naturali. XIV (1923) p.7-14.

74 Vö. A. Corradini: Dell'ostetricia in Italia dalla meta del secolo scorso fino al presente, Bologna, 1874. p.21., L. Passerini: Storia degli stabilimenti di beneficenza a d'istruzione elementare gratuita della città di Firenze, Firenze, 1853. p.320.

75 Vö. C. Vespa: Dell'arte ostetricia. Trattato diviso in tre parti precedute da vari ragionamenti, Firenze, 1761. p.6., F. Valli: Le cris de la nature et de l'humanité, Firenze, 1765. p.20., F. Valli: il Trattato contro le levatrici, Firenze, 1770. p.55.

76 Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze (továbbiakban BNC) Carte Targioni Tozzetti.231.

77 A rendelet megtalálható a kormányzótanács irataiban: AS FI Consiglio di reggenza. 1763./554., valamint: AS FI Leggi e bandi IV. p.656.

Ezen felül minden jelöltnek a bábaiskola elvégzéséhez igazolnia kellett egy előzőleg "valamely idősebb vizsgázott bábánál folytatott hároméves gyakorlatot".⁷⁸

A kurzusoknak a Conservatorio di Orbatello – tehát nem a Santa Maria Nuova – adott otthont, amely termeivel, módszertani anyagaival a célnak sokkal jobban megfelelt.⁷⁹ Így érvelt Tozzetti is az 1763-as rendelet végrehajtásáról szóló visszaemlékezéseiben, ahol kiemeli, hogy az Orbatellóban a bábák megtehették, hogy az elméleti tudásukat holttesteken, vagy élő személyeken végzett gyakorlattal mélyítsék el. Az Orbatellóban a gyakorlatot a külön erre a célra ideszállított szegény nőknél szerezhették meg.⁸⁰ Itt egyúttal megjelenik a korszak fő vitatémája: az elmélet elválaszthatatlansága a klinikai tapasztalatoktól, amit Vespa is és Tozzetti is úgy fejez ki, hogy semmiféle anatómiai felkészülés, bármilyen hasznos legyen is, nem adhatja vissza az igazi szülést.⁸¹

Az 1763. évi bábarendelet bölcs előrelátással teljesen külön kezelte a vidéki bábákat, felismerve azt a tényt, hogy a vidéki régiók medikalizálására egyelőre nem állnak rendelkezésre a megfelelő eszközök. Valójában fellebbezés lehetőségével, különösebb merev szigor nélkül, roppant rugalmasan vizsgálták felül a bábák képzettségét, beleértve a már régóta gyakorló firenzei bábákat is. Az idősebb, ügyes, nagy tapasztalattal rendelkező bábáknak automatikusan engedélyezték, hogy oklevél nélkül praktizáljanak. Az új rendelet szigorúsága csak a Firenze és közvetlen környékén működő bábák szakmai elindulását kötötte a hároméves kurzus elvégzéséhez, a többiekétől csupán a gyakorlat megszerzését várta el.⁸²

A bábarendelet értelmében 1763 júliusában a bábaiskolában (Scuola delle levatrici) megkezdődött az oktatás. A bábák felvételét az Orbatello külön erre a célra kijelölt orvosaira bízta, akik igazolták a jelöltek írni-olvasni tudását, jó erkölcsét. A felvételnél elsőbbséget élveztek azok a férjes asszonyok, akik legalább egyszer már szültek.⁸³ Az elméleti órákat minden héten szerdán tartották a Santa Maria Nuova kórházban a sebészek szülészeti óráival együtt, az Orbatello viasz- és famodelljein és az ideszállított betegeken pedig a klinikai gyakorlatot sajátították el a bábajelöltek.⁸⁴

A bábaiskola 1776-ig működött. Nem rendelkezünk adatokkal az itt oklevelet szerzett bábák számáról, valószínű azonban, hogy csak firenzei, illetve a közvetlen környékről származó nők iratkoztak be a kurzusokra, ugyanis nincsenek vidéki bábák felvételével kapcsolatos iratok.

78 AS FI Leggi e bandi, Appendice 62.16.

79 AS FI Segreteria di Stato. 1763./180.

80 BNCF Carte Targioni Tozzetti.231.

81 AS FI Leggi e bandi, appendice 62.16.

82 AS FI Consiglio di reggenza 1763./567.554.

83 AS FI Consiglio di reggenza 1763./567.554.

84 AS FI Ospedale Santa Maria Nuova 1763./1298.65.

Az 1763. évi rendelet kibocsátása egy hosszú folyamat kezdőpontját jelöli. Nagy újítása, hogy a firenzei pályakezdő bábák számára kötelezővé tette a bábakurzusok rendszeres látogatását és a hozzá kapcsolódó vizsga letételét. A rendeletben azonban még számos hézag mutatkozott meg, mindenképp a vidéki bábák oktatásba való bevonásával kapcsolatban, valamint a már beindított bábakurzusok módszertani részleteit illetően.

3.2. Lipót 1775. évi bábareformjainak előkészítése

Lipótra várt a nagy feladat, hogy ezeket a hiányosságokat orvosolja. Bábareformjainak bevezetését – rá jellemző alaposággal – a kórházi struktúra és a bábaiskola oktatási rendszerének körültekintő felülvizsgálata előzte meg. Erre 1772-ben külön bizottságot (Commissione medica) állított fel,⁸⁵ amelynek munkájába nemcsak a téma avatott szakértőit, orvosokat, egyetemi embereket vont be, hanem az állami bürokrácia kulcsembereit is.

Szociális érzékenységre vall, hogy a bábaügy rendezését szolgáló rendeleteiben nagy gondot fordított a szegénysorsú szülő nők védelmére, kórházi ellátásuk megszervezésére. Számuk Firenzében az 1770-es években körülbelül 1500-ra tehető.⁸⁶ Első lépésként 1772-ben kiadott rendeletében ápolásukra az Orbatello 50 ágygal történő bővítéséről intézkedett. Itt a szegény szülő nők ingyen részesültek szakszerű orvosi ellátásban.⁸⁷

Az Orbatelloban működő bábaiskola fejlesztésére, az oktatás tökéletesítésére, valamint a vidéki bábák képzésének megoldására a bizottság munkája nyomán többféle elképzelés született.

Első lépésként a bizottság tagjai közül az Ospedale degli Innocenti főfelügyelőjét küldte ki az Orbatelloba helyzetfelmérés céljából. A főfelügyelő jelentéséből kiderül, hogy az Orbatello bábaiskolájának működése nem volt különösképpen gyümölcsöző. Megfigyeléseit a következő érvekkel támasztotta alá: "... eddig azok a nők, akik Firenzén kívül akarták gyakorolni a bába mesterséget, általában Firenzébe jöttek, és a legkiválóbb bábamesterekre bízta magukat, hallgatták a professzorok előadásait, akik egyben vizsgáztatták őket, majd megkapták minősítésüket, de igazából a már meglévő képességeik tették őket jó bábává."⁸⁸

Megoldásra várt tehát egyrészt egy olyan oktatási rendszer kidolgozása, amely azoknak a nőknek felelt meg, akik még soha nem jártak iskolába, és az esetek többségében csak rosszul, vagy egyáltalán nem tudtak írni és olvasni, másrészt meg kellett teremteni az iskolába járás lehetőségét azoknak a vidéki bábáknak, akik visszamaradottságban, babonáságban, tudatlanságban éltek.

85 AS FI Segreteria di Stato 1772./163.

86 G. Prontera: *Medici, medicina e riforme nella Firenze della seconda metà del Settecento*. in: *Società e storia*, 1984. p.783.

87 AS FI Consiglio di reggenza 1772./560.262.

88 AS FI Segreteria di Stato 1772./193.28.

A bizottság az élő beszéddel történő oktatás mellett foglalt állást, és az egész éven át történő folyamatos ismétlés hasznosságát dicsérte, "mivel olyan női tanítványokról van szó, akiknek nagy nehézségei vannak az ismeretek elsajátítása során, és akik nem tudnak elég állhatatosak lenni a tanulásban."⁸⁹ A bizottság minden tagjai a bábaképzés legfőbb célját az empirikus gyakorlat visszاسzorításában látta. Az oktatás tehát elsősorban azt a megelőző tanulást kellett, hogy helyettesítse, amely pusztán abból állt, hogy a leendő bába egy nála esetleg alig gyakorlottabb, rangidős bábát követett. Ennek megfelelően az elméleti ismeretek átadására az egyszerű népszerűsítő szintű előadások bevezetését javasolták, hogy ezzel könnyítsenek a bábajelöltek tanulási nehézségein.⁹⁰

A bizottságon belül eltérő nézetek alakultak ki a gyakorlat megszerzését illetően. Vespa, a bizottság prominens tagja hangsúlyozta, hogy az anatómiai rendszerek ismerete a bábaképzés szerves részét kell, hogy alkossa. Nem tagadta az Orbatellóban már rendelkezésre álló didaktikai eszközök, anatómiai viaszpreparátumok fontosságát, de az élő tapasztalatot elengedhetetlennek tartotta "... hiszen a holttestek és a viaszpreparátumok nem beszélnek, nem panaszkodnak, nincsenek kitéve zavaroknak, görcsöknek, vérzésnek..."⁹¹ Ennek kapcsán felvetett egy olyan rendszer kialakításáról szóló javaslatot, ami lehetővé tette volna bizonyos számú szegénysorsú szülő nő kórházi felvételét inkább oktatási, mint segédkezési céllal.⁹²

Vespa javaslata nyomán fogalmazódott meg a bizottságon belül az úgynevezett kórházi program ("formula ospedaliero"), amely abból indult ki, hogy a szülészeti gyakorlat megszerzésére, mind a bábák, mind a sebészek számára az egyetlen klinikai osztályból álló Orbatellónál sokkal alkalmasabb lenne egy külön szülészetre specializált kórház.⁹³ Ez a program azonban kevésbé felelt meg a kormányzat elvárásainak, amely inkább a meglévő kórházak korszerűsítésére törekedett, nem pedig új intézmények létrehozására, amelyek már a kezdet kezdetén, anyagi eszközök híján eleve bizonytalanságra lettek volna ítélve.

A másik álláspont viszont az elmélet elsőségét hangsúlyozta a gyakorlattal szemben, azt állítva, hogy "... a rendezetlenség nem egy közkórház hiányából fakad, hanem a szülészetre vonatkozó traktátusok nem eléggé elmélyült tanulmányozásából."⁹⁴

A bizottság – hosszú vita után – a vidéki bábák oktatására vonatkozóan Valli, firenzei tudományos körökben elismert szülész tervzetét fogadta el. Valli ebben állást foglalt a vidéki bábák oktatásba való bevonása mellett. Annak érdekében, hogy minden bába nehéz szülés esetén akár beavatkozásra is képes legyen, javasolta, hogy a természetellenes szülés is a matrikulusi vizsga tárgyát képezze.⁹⁵

89 Uo. 1772./177.24.

90 Uo. 1772./193.26.

91 Uo.

92 Uo.

93 Uo. 1772./177.24.

94 Uo. 1772./206.2.

95 Uo. 1772./206. 1.

Ez a sebészek körében soha nem hallott eretnekségnek számított, mivel egy olyan asszisztenciára hatalmazta fel a bábákat, ami mindezedig a sebész-szülész kizárólagos hatáskörébe tartozott.

Még az átfogó 1775-ös bábareformok előestéjén Lipót 1774. szeptember 13-án kibocsátott rendeletében az abortuszok számának csökkentése érdekében az Orbatellóban biztosított helyet a lányanyáknak, hogy itt hozzák világra törvénytelen gyermekeiket.⁹⁶ Az Orbatello másolatát fedezhetjük fel egy évtizeddel később a II. József által alapított bécsi szülőotthonban, a Gebärhausban.

3.3. Az 1775. évi bábareform

Lipót 1775. december 31-én kiadott bábarendeletével adott hivatalos formát a bizottság több éves munkája során felvetett javaslatoknak.⁹⁷

A rendelet nyomán a bábaiskolát az Orbatellóból áthelyezték a Santa Maria Nuova kórházba, ahol a sebészek számára szervezett szülészeti kurzusokhoz csatlakozva – bár eltérő programmal és tanrenddel – a firenzeiek mellett a vidéki bábák is helyet kaptak.⁹⁸ A bábák a Santa Maria Nuova kórházban kétéves képzésben részesültek. A kurzusokat a kórház rendes szüléstanára vezette a sebészek számára szervezett szülészeti oktatás keretében, megosztva a termeket, anatómiai viaszpreparátumokat, didaktikai anyagokat.⁹⁹

A bábaiskola 1883-ig működött. Fennállása első időszakára vonatkozóan csak kevés konkrét adattal rendelkezünk. A bábákra vonatkozó feljegyzések ugyanis olyan dokumentáció részét képezik, amelyek inkább tekinthetők egymást követő bejegyzések sorozatának, mintsem egy megújított intézmény folyamatos működésére vonatkozó regisztrációnak. Bár fontos lenne, de nem árulják el a bábakurzusokra beiratkozott nők életkorát, és az sem állapítható meg, hogy a már gyakorló bábák milyen mértékben járultak hozzá az új kezdeményezéshez.

A Santa Maria Nuova kórház regisztrációs könyvei tartalmazzák viszont a beiratkozott bábák számát, származását, és oklevelük kiállításának dátumát. Ebből kiderül, hogy a beiratkozásnál azok az asszonyok részesültek előnyben, akik már legalább egyszer szültek, vagy özvegyek voltak, így tehát nem lehet szó nagyon ifjú nőkről. Ami a beiratkozottak számát illeti, 1776 és 1778 között 13-an, 1779 és 1781 között pedig 15-en szereztek oklevelet.¹⁰⁰

A rendelet ugyan kötelezővé tette a pályakezdő bábák számára a kurzusok rendszeres látogatását és a vizsga letételét, a gyakorlatban anyagi erőforrások híján ez csak részlegesen valósult meg. A kórházban évente két ösztöndíjat biztosítottak

96 AS FI Consiglio di reggenza 1994./984. 1.

97 A bábarendelet és a gyakorlati megvalósítást célzó egyéb rendelkezések a firenzei levéltárban a következő fondok alatt találhatóak: Consiglio di reggenza 1775./984. 2., Segreteria di Stato 1775./843., Protocollo degli Affari Risoluti 1775. december 31., Segretario Seratti 2., Ospedale Santa Maria Nuova 1775./1296. 10.

98 AS FI Ospedale Santa Maria Nuova 1775./1296. 10.

99 Uo.

100 Uo. 1776-1778/1296. 10

vidéki bábajelöltek képzésére, a kurzusokat azonban még mindig főleg a firenzei nők látogatták.

Sokkal hatékonyabb volt viszont a sebészdiákok szülészeti oktatása. Évente körülbelül 40-en végeztek és Toszkána legkülönbözőbb részeiből jöttek.¹⁰¹

Így valószínű, hogy gyorsan kitermelődött egy jelentős számú, szülészetben jártas sebészgárda, akik rövid időn belül kiszorították a bábákat.

Lipót közegészségügyi reformjának záróakkordját képezte az 1774 májusában kibocsátott egészségügyi normatíva. Ennek értelmében Firenze 4 kerülete élére (Santa Croce, San Giovanni, Santa Maria Nuova, Santo Spirito) egy-egy rendészeti felügyelőt állított, akik a jogtudományok doktorai voltak. Minden felügyelő mellé egy államilag fizetett hatósági orvos és szülész került, akik kötelesek voltak minden rászorulóknak, így a szegénysorsú vajúdo asszonyoknak is haladéktalanul segítséget nyújtani.¹⁰²

4. A bábakérdés Magyarországon

4.1. Bábaügyünk Mária Terézia idején

Mária Terézia első egészségügyi reformintézkedéseinek megjelenéséig a Magyarországon kiadott bábarendeletek csupán helyi szinten próbálták szabályozni a mesterség gyakorlását. Az ország bábakkal való ellátottsága rendkívül szűkös és aránytalan volt. Csak az előkelő, nemesi családok engedhették meg maguknak, hogy tanult, főként külföldi (német, olasz) bábákat fogadjanak, de gyakran még a nemesasszonyok is asszisztencia nélkül maradtak a szülés nehéz óráiban. Jellemző a XVI-XVII. századi állapotokra, hogy Batthyányi zászlós feleségének szüléséhez nem talált bábát,¹⁰³ Eszterházy grófnő egyedül szült, a köldökzsinórt magának kellett elvágni.¹⁰⁴

A hazai bábákat 1770-ig, az egészségügyi normatíva kibocsátásáig képzettségük szerint három kategóriába sorolták. Az első, legkisebb csoportot a külföldi egyetemen (többnyire Bécsben) végzett és vizsgázott bábák alkották. A második csoport bábái csak gyakorlati képzésben részesültek. Idősebb bábák mellett hosszabb-rövidebb időn át segédkezve önálósították magukat, és tudományukat illetően hatósági orvos előtt vizsgát is tettek. A harmadik, legnagyobb csoportot az orvos előtt nem vizsgázott, úgynevezett paraszt- vagy lógós bábák alkották, akik semmilyen oktatásban nem részesültek.¹⁰⁵

Az első egész ország területére érvényes bábarendeletet 1745-ben Torkos Jusztusz János Pozsony város főorvosa gyógyszerészetünk szempontjából alapvető művében, a "Taxa Pharmaceutica Posoniensis"-ben adta ki, amelyben a gyógyszerze-

101 Uo.

102 A. Wandruszka: Österreich und Italien in XVIII. Jahrhundert, Wien, 1963. p.310-311.

103 Magyar-Kossa Gy.: i.m. III. p.312.

104 Uo.

105 Korbuly Gy.: A magyar szülészet bölcsőköre, Bp. 1936. p.195.

részeken kívül instrukciókat adott a bábák részére is. Torkos gyógyszerészeti árszabványát és az instrukciókat a helytartótanács már 1744. november 27-én elfogadta, és 1745-ben az egész országra kiterjesztette. Torkos hét pontban foglalta össze a bábák teendőit, amelyeknek lényege a következő: 1. A bábák a tisztiorvossal és a többi orvossal szemben tiszteletet tanúsítsanak, szükség esetén hívásukra azonnal megjelenjenek, rendeléseiket pontosan és hűségesen végrehajtsák, józan és becsületes életet éljenek, kerüljék a fecsegést és tiszta lelkiismerettel végezzék feladatukat. 2. Fogadalmuknál fogva hívásra, személyre való tekintet nélkül, éjjel vagy nappal a szülő nőnél késedelem nélkül megjelenjenek, őket gonddal és körültekintéssel kezeljék, szolgálatukat senkitől se tagadják meg. Az asszonyok titkos fogyatkozásait ki ne beszéljék, csak azoknak, akiknek erről kötelességük tudomással bírni. 3. Amikor veszedelmes, kétes kimenetelű és nehéz szülés adja elő magát, ne bízzanak egyedül a maguk erejében, de más tapasztalt bába, esetleg orvos segítségét vegyék igénybe. A halálos veszedelmet ne titkolják el, nehogy a magzaton kívül az anya is elveszítse örök üdvösségét. 4. Gyenge és már haldokló csecsemőket, akik a pap megérkezéséig nem maradnának életben, és pedig ugyanúgy azokat, akik már egészen megszülettek, mint akiknek csak valamely részük született meg, közönséges vízzel és nem más folyadékkal, egy vagy két tanú, vagy keresztszülő jelenlétében a legszentebb Szentháromság, Atya, Fiú és Szentlélek nevében kereszteljék meg és erről a papot értesítsék. 5. Az orvos tudtán és rendelésén kívül ne merjenek semmiféle hashajtót vagy más belsőleg alkalmazandó gyógyszert rendelni vagy nyújtani, még kevésbé olyant, amely abortuszt idéz elő, vagy a magzatot a méhen belül megöli. Tilos az újszülött bűnös elcserélése is. 6. Egy bábának sem szabad mesterségét addig gyakorolnia, amíg a tisztiorvos előtt nem vizsgázott és approbáltatott, hasonlóképpen tilos praktizálniuk a bábáskodás segédjeinek és már esetleg felszabadított segédjeinek is, amíg vizsgát nem tettek és nem approbáltattak. Tilos és csak a végső szükségben szabad a bábának segédjeit egyedül a szülőnőhöz küldeni. 7. Egymással szemben egyetértők és barátságosak legyenek, a felsoroltakat pedig elkerülhetetlen súlyos büntetés terhe alatt megtartsák.¹⁰⁶

Torkos bábainstrukciója, amely egyébként több pontjában megegyezik a negyedszázaddal később kibocsátott általános egészségügyi normatíva bábákra vonatkozó rendelkezéseivel, egyelőre csak elmélet maradt, gyakorlati megvalósítása elé akadályok egész sora tornyosult. Mindenekelőtt a tanulatlan bábák nagy tömege, a tisztiorvosok kis száma, valamint hazai orvosi kar hiánya volt az oka, hogy Torkos eredeti elképzeléseinek megfelelő általános végrehajtásra nem kerülhetett sor. Torkos érdeméből azonban mindez nem von le, őt tekinthetjük bábaügyünk első reformátorának, aki instrukcióival megtette az első lépést a bábakérdés rendezésében.

A korszakban végig megfigyelhető, hogy minden, Bécsben és az örökös tartományokban bevezetett egészségügyi reformintézkedés nálunk is megjelenik a helytartótanács kiadásában. Így 1748-ban Mária Terézia utasítására a helytartótanács

106 F.X. Linzbauer: Codex sanitario-medicinalis Hungariae, Buda 1852-1861. III. p.544-545.

a "Planum Regulationis in Re Sanitatis"-ban elrendelte, hogy a bábák tegyenek vizsgát.¹⁰⁷ Ezt a rendelkezést 1755-ben megismételte.¹⁰⁸ 1766-ban a helytartótanács arról rendelkezett, hogy minden törvényhatóság alkalmazzon egy bábát, akinek fizetése 60 forint legyen.¹⁰⁹ Ugyanígy 1770. október 4-i helytartótanácsi rendelettel léptették életbe nálunk is Mária Terézia egészségügyi normatíváját, ebben az "Instructio für Hebammen" tartalmazta a már fentebb ismertetett, a bábák képezésére és működésére vonatkozó szabályzatot.¹¹⁰ Bár a szabályzat a magyar bábák számára is előírta, hogy a törvényhatóságok segítsék elő tanulásukat, a haladás rendkívül lassú volt. Ezt jelzik a normativa kibocsátását követően, a normativa bábák vizsgáztatását, hatáskörét tárgyaló pontjainak újabb és újabb megerősítő rendelkezések formájában való kiadása.

4.2. Az első magyar nyelvű bábatakönyvek

Az 1766-os esztendő fontos mérföldkő a hazai bábaügy szempontjából. Ekkor jelent meg az első magyar nyelven írott bábatakönyv.¹¹¹ 1766-ig bábáink még tankönyvvel sem rendelkeztek, amelyből legalább az írni-olvasni tudók tanulhattak volna. Bizonyos, hogy bábáink legnagyobb része nem tudott írni-olvasni: Mócsi Károly még 1784-ben is szükségesnek tartotta "Bába-Mesterségnek eleji" címmel írott bábatakönyvében kiemelni, hogy "... ebből még azok a bábák is tanulhatnak, akik olvasni nem tudnak, tsak valakitől rendessen, és jól taníttassanak".¹¹²

Az első magyar bábakönyv Debrecenben Margittai István nyomdájában jelent meg.¹¹³ Nem eredeti munka. Heinrich Krantz "Einleitung in eine wahre und gegründete Hebammenkunst" című művét fordította magyarra Weszprémi István (1723-1799) "Bába mesterségre tanító könyv" címmel.

Krantz 1756-ig a bécsi egyetem orvosi karának első szülészstanára volt (lector artis obstetriciae). Könyve, amely 1756-ban jelent meg, majdnem két évtizeden keresztül hivatalos bábatakönyvvül szolgált. Használhatóságát és népszerűségét bizonyítja a többszöri kiadások mellett, hogy a magyaron kívül olasz és francia fordítása is megjelent.¹¹⁴

Weszprémi személye és működése már jól ismert, mégis szükségesnek látszik témánkkal kapcsolatos néhány részlet felelevenítése.

Ő is, mint a XVIII. század fiataljai általában külföldön tanult orvostudományt. Londonban a kor híres szülészprofesszoránál, Smellienél nyert elméleti és gyakorlati oktatást szülésetből. Európa akkor legelismertebbnek számító szülészétől hazatérve haláláig Debrecen és a hajdúvárosok tisztiorvosaként működött, és

107 Uo. III. p.570.

108 Uo. III. p.574.

109 Uo. III. p.580.

110 Uo. III. p.590.

111 Weszprémi I.: Bába mesterségre tanító könyv, Debrecen, 1766.

112 Mócsi K.: Bába-Mesterségnek Eleji, Pest, 1784. p.10.

113 Korbuly Gy.: i.m. p.203.

114 Uo. p.204.

lelkesen gyakorolta a szülészet terén különban megszerzett jártasságát.¹¹⁵ Amikor II. József ellátogatott Debrecenbe, Weszprémi elpanaszolta az uralkodónak, hogy sajnos a magyar nők nagyon szegénylősek és a férjeik sem látják szívesen, úgyhogy emiatt csak ritkán hívják szüléshez.¹¹⁶

Talán éppen az angol viszonyoknak a hazaiakkal való összevetése ösztönözte Weszprémit arra, hogy útmutatót, gyakorlati kézikönyvet adjon a magyar bábák kezébe. Az 1760-ban megjelent "A kised gyermekeknek neveléséről való rövid oktatás" című munkája – amit egyébként van Swietennek ajánlott – előszavában némi keserűséggel hivatkozik is a különbségekre: "Közönségesen fájlalható dolog, hogy a Bába Mesterségnek vastag tudatlansága miatt oly sok ezer Lelkeknek kell elveszni... meg-úntam már hallgatni a szegény Asszony népnek sok panaszát, mely nagy és elfelejthetetlen sérelmeket vesznek Naponként az oktan való bánás miatt, abban az Országban a hol Mesterségem Gyakorlása végett forgottam, sem Doktor, sem Chirurgus, sem Bába senki nem lehet, míg az említett mesterséget a Bába Doktor Professornak vezérlése alatt fundamentomosan meg-nem tanullya, és arról reális manuális operatiókat tévén Tanu-bizonyosság Levelt nem vészen."¹¹⁷

Weszprémi bábakönyvéhez van Swieten írta az előszót. A mű nagy hazai sikerét mutatja az is, hogy Mária Terézia arany éremmel tüntette ki érte a szerzőt.¹¹⁸ Könyvének sikerét az is fokozta, hogy ábrákkal illusztrálta azt. Az illusztrációk eredetéről és céljáról Weszprémi könyvében így nyilatkozik: "Mint ahogy nem mindeneknek vagy az a módjok, hogy Sceleton láthassanak és az Machinát vagy Asszony-Bábot szemlélkessék, mellyen a Gyermekek szülésnem külömb-külobmféle nemei a Tanítás közben szoktak meg mutogattatni, e végre szükségesnek ítéltetett ezen Munkának végére azoknak kedvéért Deventerből és Heisterből némelly Figurákat az Auktor engedelméből ide hozzá ragasztani".¹¹⁹ Könyvéhez kilenc fametszetet csatolt, amelyek közül az első kettő a női medencét, öt az embrio különböző helyzetét, kettő pedig azt mutatja be, hogyan kell a bábának a rendellenes szülésnél közreműködnie.

Egy rövid "Toldalék", amely az illusztrációkhoz hasonlóan ugyancsak hiányzik Krantz munkájából, "A Bábáknak Tisztek és Kötelességeik"-ről szól. Ez nem más, mint Torkos már ismertett instrukcióinak valószínűleg Weszprémitől eredő fordítása, a szükségkeresztelésről szóló 4. pont elhagyásával. Érdeemes a patinás debreceni nyelven írott "Toldalék" egy részletét idéznünk: "A Városnak rend szerént való hivatalos Doktora és minden egyéb Doktorok iránt az Bábák egész betsülettel viseltessenek; valahányszor általok meg-szólíttatnak, azontul megjelenjenek; minden Rendeléseiket hiven és készen végbe vigyék; tisztességes és józan élett éljenek, a szóhajtást s emberszóllást szorgalmatosan elkerüljék; és a jó Lelki-

115 Sükösd M.: Tudós Weszprémi István: Arcp a magyar felvilágosodás történetéből, Bp. 1958. p.45.

116 Magyary-Kossa Gy.: i.m. IV. p.69.

117 Weszprémi I.: A kised gyermekeknek neveléséről való rövid oktatás, Debrecen, 1760.

118 Magyary-Kossa Gy.: i.m. IV. p.68.

119 Weszprémi I.: Bába mesterségre tanító könyv. Toldalék, Debrecen, 1766. p.352.

esméretre különös gondjok legyen...”¹²⁰ E sorokból is megmutatkozik a morális felelősség tudata, szabadszájúságot bábáink Weszprémitől aligha tanultak.

Weszprémi egyéb munkái közül kiemelkedik a magyar orvostörténet szempontjából igen nagy értékű háromkötetes életrajzi gyűjtemény, a „Succincta Medicorum Hungariae et Transilvaniae Biographia”.

A második magyar bábakönyv 1772-ben Pozsonyban jelent meg, Dombi Sámuel Borsod megyei főorvos műve. Címe: „Bába Mesterség, melly irattatott kérdésekben és feleletekben foglaltatott, a tekintetes Nemes Borsod Vármegyei Bábáknak, Hasznokra”. Dombi 1758-ban doktorált az utrechti egyetemen, majd a berlini bábaiskolában Hans Friedrich Meckel sebész-anatómus tanítványa volt. Könyvének megjelentetésében nagy szerepe volt Mária Terézia egészségügyi normatívájának. Dombi könyvének előszavában elmondja, hogy a királyné rendeletének végrehajtásával Borsod megyében őt bízták meg, mint a megye főorvosát „...hogy a Bábák, minden Vármegyében tudományok felől megvizsgáltassanak, az értelmesebbek hivatalyokban meghagyattassanak, a tudatlanok a Bába Mesterségnek gyakorlásától meg-tiltassanak...”¹²¹ Majd később így folytatja: „Azt akarja a királynő rendelete elérni, hogy a mi Hazánkban, tanultabbak legyenek, ennek utána a Bábák, tudjanak a Szülésnek keserves fájdalmi közt fetrengő szegény Asszonyállaton segíteni, tudják az Anya méhében bezároltatott ártatlan kisdedet okosabban kivenni...”¹²²

Amikor Dombi feladatához hozzáfogott, előre tudta, hogy nem lesz könnyű dolga: „...miképpen vizsgállyam meg, a Bába Mesterség szerint, a Mi Bábáinkat? Kik ezt a Tudományt annak rendi szerint soha nem tanulták: kik tsak azt tudják, amit magoknál régibb tudatlan Bábáktól láttanak, s hallottanak; kik, többnyire azért adják magokat ezen hivatalra, hogy vagy szegények, vagy öregek, másképpen nehezen élhetnek, nem mintha másoknál okosabbak, tudósabbak, mesterségeknek folytatására alkalmasabbak volnának...”¹²³

Dombi szorgalmasan bejárta vármegyéjét, maga elé hívatta a bábákat: „...írtam számokra némelly Kérdéseket és Feleleteket, azokra közzülök, kitkit különösen tanítottam, vajmi kevesen találtatnak, akik az eleikbe tétetett Kérdésekre kívánságom szerint felelhettek volna: mindnyájan a tudatlanság örvényében bémerültek, melly miatt mind ez ideig sok Asszonyok a szülésben meg-holtanak, megnyomorodtanak; sok gyermekek Annyok Méhekbül ki-nem szabadulhattanak, az örökkévaló setétségében maradtak...”

Dombi körútja alatt feltett¹²⁴ kérdéseit a megfelelő feleletekkel együtt 1772-ben adta ki Pozsonyban és így született meg ez „A mi Bábáinknak együgyűségéhez és tehetségéhez alkalmazott kisded formájú Bába Könyvetske”. Ez a második magyar bábakönyv 104 oldalon kérdés-felelet formában foglalja össze a bába tudnivalóit.¹²⁵

120 Uo. p.364.

121 Dombi S.: Bába Mesterség, Pozsony, 1772. p.23.

122 Uo. p.24.

123 Uo. p.53.

124 Uo. p.65.

125 Dombi S.: A mi Bábáinknak együgyűségéhez és tehetségéhez alkalmazott kisded formájú bába Könyvetske, Pozsony, 1772.

1777-ben jelent meg Szeli Károly fordításában a “Felső hatalmasságnak parantsolatjára”¹²⁶ a szülészet bécsi tanárának Hans Stiedelének szülészete “Magyar Bábamesterség” címmel, 461 oldalon 26 rézmetszettel. Szeli a fordításhoz írt előszóban utal a hazai bábaképzés (egyetemi) lehetőségeire: “...nem panaszkodhatik már senki, hogy alkalmatossága nintsen a Bába-Mesterségnek fundamentomos megtanulására...”¹²⁷ Igaz viszont, hogy a magyarok elé nyelvi nehézségek is tornyosultak, mert az egyetemen “...többnyire majd csak a Német és Szász Nemzetbéli Bábáskodásra kívánczó személyeket tudják oktatni, a bőr-testen gyakorlani és illendő fogásokra tanítani...”¹²⁸ A szerző átérezte fordításának szükségességét “...mert a Magyar Nyelvnek is vagy on annyi jussa, mint más nyelvek tulajdonitanak maguknak”.

A magyar fordítás sikerén felbuzdulva Illésházy István gróf, trencsényi főispán Cherney János Zólyom megyei főorvossal lefordíttatta, és 1788-ban saját költségen kiadta.¹²⁹

1784-ben jelent meg Pesten Mocsi Károly “A Bába-Mesterségnek Eleji: című munkája. Nagy sikere volt, első kiadása hamarosan elfogyott “...és mégis számosan kerestetik...”, így 1785-ben második kiadása is megjelent. Ez a 62 oldalas, képek nélküli kis füzet sem volt eredeti munka. Mocsi németből fordította “amellyikből a Német Bábák examenre készülnek”.¹³⁰

Mocsi, aki a “Bába-Mesterségnek, és a Borbélyságnak mestere, és egyszersmind mind a kettőnek a Pesti Királyi Orvosi Karnál közönséges Correpetitora” volt, könyvével a bábanövendékek kezébe akart vezérfonalat adni. Szerinte Wespzprémi könyve, bár jó és hasznos, “nincs a közönséges tanításhoz alkalmaztatva; azért tanuló könyv nem lehet”.¹³¹ A Szeli-féle Steidele fordítás pedig “inkább a Bábáskodó Borbélyoknak elméjekhez vagy on alkalmaztatva”¹³² a bábáknak túlságosan nehéz. “Ezután már bátran jöhetnek, s készülhetnek Examenre a Magyar Bábák is...”¹³³ írja az előszóban.

4.3. A magyar orvosi fakultás és szerepe a báboktatás megszervezésében

Szervezett bábaképzés először 1770-ben indult meg a nagyszombati egyetemen. A hazai orvosi kar felállításával és szervezésével Mária Terézia van Swietent bízta meg. A gyakorlati sebészet és szülészet tanszékére a bécsi születésű Plenck József Jakab került. A van Swieten által kiválasztott tanárok a bécsi egyetem neveltjei és az általa megszervezett első Bécsi Orvosi Iskola tanítványai voltak. A tanárok tehát nem voltak magyar származásúak, a Mária Terézia és a II. József-féle abszolutisz-

126 Uo. p.24.

127 Uo. p.17.

128 Uo. p.26.

129 Magyar-Kossa Gy.: i.m. IV. p.136.

130 Mocsi K.: i.m. p.74.

131 Uo. p.5.

132 Uo.

133 Uo. p.105.

tikus állam hivatalos szakértelmiségéhez tartoztak, alattvalók voltak és nem hazafiak. A Habsburg hivatalnokok hűségével tettek eleget tudományuk és az állam követelményeinek.¹³⁴

Az orvosi fakultás első, nagyszombati éveit szegénység, szervezetlenség jellemezte. Már nem sokkal az alapítás után felmerült az átköltözés gondolata. Az egyetem átköltöztetésével kapcsolatos kérdések tanulmányozására Mária Terézia háromtagú bizottságot nevezett ki Niczky Kristóf, Kempelen Farkas és Szabó András személyében. Nagyszombatban a legnagyobb nehézséget az oktatás céljait szolgáló kórház hiánya okozta, ami "elegenedhetetlen a szülészeti, sebészeti hasznos és gyümölcsöző gyakorlásához". Ezt a kardinális problémát a bizottság Mária Teréziának küldött felterjesztésében a következőképpen fogalmazta meg: "Továbbra is kétes maradna, vajon meglenne-e a betegeknek olyan választéka, amit megkövetelnek a betegágyánál tartott kollégiumok? Ebben a városban nem sok ideig fordul meg, a szegényekről gondoskodnak, ezen nem könnyen engednék meg, hogy átszállítsák őket közkórházakba."¹³⁵

A bizottság munkája nyomán 1777. február 17-én megszületett az egyetem átköltöztetéséről intézkedő jogszabály, májusban pedig sor került az épületek átadására. Az orvosi kart a Várpalota melletti úgynevezett Stöckl-épületben helyezték el; itt tartották az elméleti előadásokat, a gyakorlatiakat pedig a régi Szent János kórházban. Az orvosi kar Budára költözése biztosította az orvos-sebész-szülészkepzésben a kontinuitást, lassan emelkedő, de érzékelhetően magasabb színvonalon. 1784-ben újabb költözésre került sor, ezúttal Pestre, 1783-ban ugyanis a kormányzások áthelyezése Pozsonyból az egyetem elhelyezését vonta maga után.¹³⁶

Az egyetem kezdetben csak igen kis számban bocsátott ki okleveles bábákat, amiben nyelvi nehézségek is közrejátszottak. A tanárok ugyanis nem tudtak magyarul, és még az 1788. június 6-án kelt helytartótanácsi rendelet is meghagyta a megyei physicusoknak, hogy a bábatanfolyamokra csak olyan nőket küldjenek, akik németül is tudnak, hogy a tanítást megértsék.¹³⁷

Az első tanévben (1770-1771) 1, a másodikban senki, a harmadikban 3 bába nyert diplomát, a negyedikben ismét egy sem. 1800-ig a bábaképzés maximumát az 1787-88. tanév jelentette, amikor 44 bába kapott diplomát. Jellemző, hogy az utóbbiak közül csupán kettő volt magyar nevű, a többi német és szláv nevű. 1800-ig összesen 435 okleveles bába került ki az egyetemről. Az 1774. évi tanulmányi és szigorlati rend előírása szerint évenként három bábatanfolyamot kellett tartani.¹³⁸

1775-ben a bábavizsga költségei 35 forintot tettek ki. Ebből fejenként 6 forintot kapott az orvosi kar igazgatója, a dékán és a szülészeti tanára. A kar pénztárába

134 Gyóry T.: Az orvostudományi kar története 1770-1935, Bp. 1936. p.107.

135 Magyar Országos Levéltár (továbbiakban OL) C 67. Departamentum litterario-politicum. 1160 AT 108-117. "Summarische Erläuterung der die Übersetzung der Universität von Tyrnau nach Ofen, betreffenden Fragen.

136 Gyóry T.: i.m. p.124.

137 F.X. Linzbauer: i.m. III. p.586.

138 Uo. III. p.590.

3 forint, a jegyzőnek 4 forint jutott, az oklevélért 6 forintot, a pecsétért 4 forintot kellett fizetni. Szegény falusi bábákat a kar féláron, vagy egészen ingyenesen is vizsgáztatott.¹³⁹ Még 1770-ben kiadott rendeletében a helytartótanács meghagyta az egyetemről távolabb eső vármegyék physicusainak, hogy "az arra alkalmas asszonyokat a szülési segítséget tanítójánál veendő tanulásra ösztönözzenek és vizsgájukat az orvosi fakultáson szerezzék meg".¹⁴⁰

A számadatokból is nyilvánvaló, hogy a bábahiány csak lassan csökkent. Komárom vármegye 1783-ból származó kimutatásában is találkozunk még községi bábákkal, akik bizonyítványt nem kaptak senkitől, sehol nem tanultak, senki előtt nem vizsgáztak.¹⁴¹ Mindez 13 évvel az egészségügyi normatíva bevezetése után, ami azt bizonyítja, hogy a szépen elgondolt reform megvalósítása egy sor nehézségbe ütközött.

Hazánkban sem alakult ki a század folyamán a sebész-szülész társadalmi modellje. Szülészkedéssel a sebészek még a század második felében is csak alkalmasszerűen foglalkoztak. 1775-től kezdve a sebészeknek is külön vizsgát kellett tenni szülészetből. A sebész köteles volt szülészeti műszereket is (pl. fogó) beszerezni.¹⁴²

Az 1788-as helytartótanácsi rendelet előírta, hogy a sebész fektessen súlyt a bábák megsegítésére. Ha az anya a szülés közben meghalna, végezzen császármetszést. A bábák azonban csak ritkán és későn hívták a sebészt. Amint azt Weszprémi példáján is láthattuk, a közvélemény is ellenezte, hogy férfi szülészek jelen legyenek a szülésnél.

A XVIII. század utolsó harmadában nálunk is többször hangoztatták a bécsi szülőházhoz (Gebährhaus) hasonló intézmény feállításának szükségességét, eredmény nélkül.

4.4. Bábaügyünk II. József idején

A tanult bábák hiányán rendeletek egész sora igyekezett segíteni II. József idején is. Ezeket jól nyomon követhetjük az 1784-től német nyelven kibocsátott, az összes törvényhatóságokhoz szóló nyomtatott körrendeletek (Impressa Circularia) alapján.

A bábahiány olyan katasztrófális volt, hogy 1784-ben királyi rendeletben kellett előírni, hogy három déli vármegyében (Zala, Bács-Bodrog, Torontál) állandó hatósági bábát alkalmazzanak.¹⁴³

A bábahiány orvoslására József 1785-ben kiadott rendeletében megengedte, hogy zsidó nők is folytathassanak bábamesterséget.¹⁴⁴ Az uralkodó vallások irányában tanúsított türelmét bizonyítja az az 1786. november 7-én kibocsátott

139 Uo. III. p.607.

140 Uo. III. p.444.

141 Magyary-Kossa G.: i.m. IV. 302.

142 Gyóry T.: i.m. p.136.

143 OL. C 23. Circularia impressa 2069. 1784. augusztus 20.

144 Uo. 10648. 1785. március 9.

rendelet, amelyben a zsidó gyermekek születésekor eltekint a bába kényszerkesztelési kötelezettségétől.¹⁴⁵

Az 1786. május 16-án kiadott "Tiszti Oktatás a Vármegyék Orvos Doktorainak részére" előírja: "mivel az országban még most kevés bába van, akik oklevéllel rendelkeznek, ezért a vármegyék doktorainak meghagyatik: hogy több és nem éltés, és a szülés segítésének megtanulására alkalmas asszonyokat azon helyeken, amelyek a fővárostól nem igen távol fekszenek, a legközelebb eső város orvosa, vagy szülészetből vizsgázott sebésze tanulásra ösztönözze, majd pedig vizsgáját az orvosi fakultáson szerezzék meg". Csak a Budától és Pesttől távol eső helységekben engedték meg, hogy a bábákat a vármegye sebésze a megyei főorvossal együtt vizsgáztassa.¹⁴⁶

A körrendeletekből kitűnik, hogy az uralkodó anyagi támogatással is igyekezett előmozdítani a tanult bábák számának növekedését. Hogy a bábatanfolyam költségei és a költséges pesti út ne riasszon vissza senkit, 1788-ban elrendelték, hogy a bábajelölt útja közben állomásonként 40 krajcárt kapjon a megyei vagy városi pénztárból. A visszautat azonban csak akkor fizették ki, ha az illető bába sikeresen vizsgázott.¹⁴⁷

Az 1770-ben kiadott egészségügyi normatíva rendelkezéseinek végrehajtását a helytartótanács távolról sem tudta kellően ellenőrizni. II. József alatt az ország közegészségügyi szervezetének fejlesztése terén is lényeges intézkedések történtek. A végrehajtás a korábbi egészségügyi bizottságot felváltó, újonnan felállított egészségügyi ügyosztály kezébe került. Az átszervezések célja elsősorban a fogyatékosok megszüntetése volt. 1785-ben a megyei főorvosi állások mellett a járási sebészek alkalmazását rendelte el a helytartótanács, 1786-ban pedig utasították a megyei illetve a városi orvosokat, hogy a törvényhatóság egészségügyi viszonyairól negyedéves és éves jelentésekben számoljanak be. A jelentések részletesen tájékoztattak az adott megye egészségügyi személyzetéről. Táblázatos kimutatásokban tüntették fel az orvosok, sebészek nevét, születési helyét, életkorát, vallását, azt, hogy hol kapta az oklevelét, milyen nyelven beszélt, lakhelyét, mikor nyerte el hivatalát, végül fizetését. Az általam vizsgált német nyelvű jelentésekben 1784 és 1789 között a bábákra vonatkozóan csupán nevüket és helyenként képzettségüket tüntették fel néhol a bábák segédjeinek számával.

A jelentések számadataiból megközelítő képet rajzolhatunk a bábák eloszlásáról. Városi lebontásban ez a következőképpen alakult (a városi physikusok – ahol persze volt – jelentése alapján): Pesten összesen 17 bába működött, közülük 11 elsőosztályú, tehát okleveles, három még nem vett vizsgát, kettő pedig a német nyelvismeret híján nem volt képes letenni a vizsgát,¹⁴⁸ Budán 22, közülük 16 elsőosztályú, 4 még nem tett vizsgát, 2 nem tudott német nyelvtudás hiányában

145 Uo. 14352. 1786. november 7.

146 Uo. 20683. 1786. május 16.

147 Uo. 26684. 1788. április 5.

148 OL. C 66. Departamentum Sanitatis. 1786. F 51. P 4.

vizsgát tenni,¹⁴⁹ Szegeden 17,¹⁵⁰ Debrecenben 11,¹⁵¹ Selmechányán 26 (ebben a számban a segédek is benne vannak),¹⁵² Esztergomban,¹⁵³ Trencsénben 4-4,¹⁵⁴ Komáromban 6,¹⁵⁵ Nagyszombatban 5 (2 fő és 3 segéd),¹⁵⁶ Bártfán,¹⁵⁷ Szébenben,¹⁵⁸ Szatmárnémetiben,¹⁵⁹ Tatabányán,¹⁶⁰ Bazinban 3-3,¹⁶¹ Székesfehérváron,¹⁶² Sopronban,¹⁶³ Breznóbányán 2-2,¹⁶⁴ Győrött 4 egy segéddel,¹⁶⁵ Szentgyörgyön,¹⁶⁶ Ruszton,¹⁶⁷ Kismartonban 1-1,¹⁶⁸ Kőszegen 1 két segéddel,¹⁶⁹ Kőrmöcbányán 1.¹⁷⁰ Vármegyei lebontásban: (a vármegyei főorvosok jelentése alapján) Pestmegyében 143 bába működött,¹⁷¹ Sárosmegyében, hogy a bábák közt hiány ne legyen, a plébánosok és esperesek ügyeltek fel.¹⁷² Békés megye bábái a szülő nők körül inkább csak szolgálatokat végeztek, semmi valódi szülésznői ténykedést nem mutatnak a jelentések.¹⁷³ Pozsony megyében 175,¹⁷⁴ Zólyom megyében 45,¹⁷⁵ Barany megyében 216 bába működött.¹⁷⁶ Nyitra megyében a plébánosokat szólították fel, vigyázzanak, hogy a bábák körében hiány ne legyen.¹⁷⁷ Tolna megyének 65 esküdt, 50 nem esküdt bábája volt.¹⁷⁸ A Jászkun kerületben mindenütt volt bába.¹⁷⁹ Zemplén megyében tanult bába nem volt, csak gyakorlati tudással rendelkező.¹⁸⁰ Ugocsa megyében 20 bábát mutatott ki.¹⁸¹ Liptó megyében számuk nem volt megállapítható, a jelentésekből az derül ki, hogy öreg nők segédkeztek a szüléseknél.¹⁸² Máramaros megyében a szolgabírákat szólították fel a megyei orvosok, hogy a bábákat, amennyiben még ne lennének felesketve, eskessék fel.¹⁸³

Mindebből – ha nem is rendelkezünk minden vármegyéből számadatokkal – nyilvánvaló a bábák meglehetősen egyenlőtlen eloszlása. Pest megyén kívül, csak a jobbára német ajkú nyugat-magyarországi és Tolna megyei, valamint a felvidéki városok bábaellátottsága volt kielégítő. Ezekben a régiókban a bábák egyetemi oktatásban való részvétele nem ütközött nyelvi akadályokba.

4.5. A “racionalizálás” határai

Amint az a bábák számarányának városi és megyei lebontásából is kiderül a XVIII. század végén ugyan történtek előremutató lépések a magyarországi bábaügy rendezésében, a kérdés azonban korántsem mondható megoldottnak. A vidéki kisvárosoknak, falvaknak továbbra is nélkülözniük kellett a szakképzett bábát. A kevés tanult bába rendszerint városban lakott. A köznép azonban

149 Uo. 1786. F 51. P 7.
 150 Uo. 1786. F 51. P 9.
 151 Uo. 1786. F 51. P 12.
 152 Uo. 1786. F 51. P 13.
 153 Uo. 1786. F 60. P 10.
 154 Uo. 1786. F 60. P 11.
 155 Uo. 1786. F 60. P 14.
 156 Uo. 1786. F 60. P 20.
 157 Uo. 1787. F 214. P 9.
 158 Uo. 1787. F 214. P 11.
 159 Uo. 1787. F 214. P 12.
 160 Uo. 1787. F 214. P 15.

161 Uo. 1787. F 214. P 20.
 162 Uo. 1788. F 216. P 1.
 163 Uo. 1788. F 216. P 5.
 164 Uo. 1788. F 216. P 9.
 165 Uo. 1788. F 216. P 10.
 166 Uo. 1788. F 216. P 11.
 167 Uo. 1788. F 218. P 2.
 168 Uo. 1788. F 218. P 3.
 169 Uo. 1788. F 218. P 7.
 170 Uo. 1788. F 218. P 18.
 171 Uo. 1787. F 214. P 2.
 172 Uo. 1787. F 214. P 3.

173 Uo. 1787. F 214. P. 5.
 174 Uo. 1787. F 214. P 22.
 175 Uo. 1787. F 214. P 24.
 176 Uo. 1788. F 218. P 4.
 177 Uo. 1788. F 218. P 6.
 178 Uo. 1788. F 218. P 14.
 179 Uo. 1788. F 218. P 20.
 180 Uo. 1788. F 218. P 22.
 181 Uo. 1788. F 218. P 24.
 182 Uo. 1788. F 218. P 25.
 183 Uo. 1788. F 218. P 26.

egészségügyi kultúráját tekintve a "puszta intuicio és a nyers képzelet, azaz a naiv tapasztalat és a babona"¹⁸⁴ fokán állot, és ez a tény elvi, eszmei síkú különállást, kölcsönös bizalmatlanságot és gyanakvást eredményezett azokkal a bábákkal szemben, akik a kor igényeinek megfelelő tudományos egyetemi oktatásban részesültek.¹⁸⁵ A vidéki közösségek részéről a tanult bábákkal szemben tanusított ellenállás híven tükrözi a korszak jellegzetes kettős szellemi arculatát: a racionalizmus térhódítása a tudományokban, a babonák uralma a mindennapi életben.

A bizalmatlanság azonban nem csupán a betegségekről és a gyógyításról vallott tudományos elméletek és népi hiedelmek különbözőségében gyökerezett, hanem anyagi okokban is. A képzett bába (csakúgy, mint a képzett orvos) a patika árucikk volt, megfizethetetlen fényűzés az alacsony jövedelműek számára. A gyermekágyas asszony szülés utáni hosszantartó felépülése sokszor megoldhatatlan gondokat okozott "kivált a mezei dolgoknak idejekor", hiszen így eggyel kevesebb kéz dolgozhatott a mezőn.¹⁸⁶ Az e téren jelentkező problémák orvoslására enged következtetni az 1784-ből származó nyomtatott körrendelet, amely a városok bábáit arra kötelezi, hogy a szegény asszonyok szülésénél ingyen asszisztáljon, fizetését pedig "az adózó népnek adójából veszi".¹⁸⁷ 1786 májusában József újabb instrukciót adott ki a vármegyék bábáinak ugyanebben a tárgyban: "A szegényeket minden különbség nélkül ingyen tartozik ellátni a vármegye összes bábája."¹⁸⁸ A kérdés megoldhatatlanságára enged következtetni az a tény, hogy az e tárgyban kiadott rendeleteket újra meg újra meg kellett erősíteni.

Benkő Sámuel, Borsod megye főorvosa által 1781-ben kiadott "Bévezető tudósítás" című könyvecskéjében a bábákról szólva megállapítja, hogy a nagyobb városokban illetve a kistelepüléseken élő ember gyermekszülésről, egészségről, betegségről alkotott elképzelései alapvetően különbözőek. A nagyobb városokban ugyanis a szülő nő sokkal könnyebben találhatott képzett, ügyes, tapasztalt bábát. A kisebb településeken viszont sokszor egyáltalán nem volt bába, így a szülő nők még a század végén is csak a kölcsönös segítségnyújtásban bízhattak. A Benkő-féle helyzetképből kiderül, hogy vidéken a szülést természetes eseménynek tartották, amivel együtt járhat a "véletlen boldogság", vagy a "szerencsétlenség". A nők és gyermekek nagyarányú halandóságával eleve számoltak, elfogadták, hogy a természet törvényébe, Isten akaratába nem avatkozhatnak be.¹⁸⁹

Benkő megállapításait erősítik meg azok a helytartótanács által kiadott vármegyei bábainstrukciók is, amelyek a bábákat gyakran együtt tárgyalják az állatgondozással kapcsolatos ügyekkel.¹⁹⁰ Vidéken ugyanis még a gyakorló sebészek is sokszor, mielőtt levzetnének egy nehéz szülést, beteg állatok ápolásával kezdik.

184 Benkő S.: Bévezető tudósítás egészségünknek állapotjába, Kassa, 1781. p.37.

185 Uo. p.30.

186 Uo. p.35.

187 OL. C 23 Circularia impressa 2040. 1784. május 2.

188 Uo. 14400. 1786. október 4.

189 Benkő S.: i.m. p.37.

190 OL. C 23. Circularia impressa 11402. 1785. május 6., 12300. 1785. október 1., 22578. 1786. június 9.

Nem volt ritka az sem, hogy pásztorok, patkolókovácsok váltak szülészekké, hiszen az állatok mellett a szülés levezetésében némi tapasztalatra tettek szert. A vidéki ember szemében a gyermek világrajötte az állatok születésével egyenrangú esemény volt. A borsodi főorvos arra is panaszkodik, hogy a parasztember számára gyakran egy haszonállat nagyobb értéket képvisel, mint felesége és születendő gyermeke; "...a paraszt ugyanis előbb hívott szakszerű segítséget marhájához, tehenéhez, birkájához, mint vajúdo asszonyához, mivel szemében az asszony könnyebben pótolható, mint jószága".¹⁹¹

*

A XVIII. század jelentette az első lépcsőt a modern szülészet kialakulásában. A kontinens valamennyi vezető államában a felvilágosodás jegyében fogant, a modern állami-egészségügyi irányítási programok kardinális kérdésként kezelték a babaügy rendezését, vagyis a bábák képzésének, állami ellenőrzésének megszervezését. Ennek köszönhetően egy fél évszázad alatt ugyan erőteljesen visszaszorult a kölcsönös segítségnyújtás gyakorlata, de vidéken még hosszú ideig a tárgyalt régiók mindegyikében domináns szerepe volt. Csak a XX. század első felében, a közlekedési eszközök ugrásszerű fejlődése tette lehetővé, hogy a vidéki nők a városba menjenek szülni, ezzel mintegy végérvényesen kiszorítva a szülést a vidéki régiókból, ami azt is jelentette, hogy a szülés kiszakadt a családi otthonokból, és átkerült a kórházak termeibe. A bábák helyére végérvényesen a képzett szülészek léptek, előbbieket asszisztenciális szerepkörbe szorítva vissza. Mindez már egy újfajta magatartásról árulkodik.

191 Benkő S.: i.m. p.40.